وتووێژ لەگەڵ

هاشم ئەحمەدزادە

ژیاننامەیەکی کورت

■ ساڵی ١٩٨٦ لە ئێران بەکالۆریۆسی لە زمانی ئینگلیسی وەرگرتووە.
■ ساڵی ١٩٩٥ لە زانکۆی ئوپسالا بەکالۆریۆسێکی تری لە ڕۆژهەڵاتناسیدا وەرگرتووە.
■ ساڵی ١٩٩٦ لە هەمان زانکۆ و هەمان بواردا پلەی ماستەری وەرگرتووە.
■ لە ساڵی ١٩٩٩ لە زانکۆی ئوپسالا لە بوارەکانی مێژوو و سیاسەت لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و زمان و ئەدەبیاتی فارسی و زمانە ئێرانییەکان دەستی بە وانەگوتنەوە کردووە و تا ساڵی ٢٠٠٥ لەم کارەدا بەردەوام بووە. هاوتەریب لەگەڵ وانەگوتنەوە خەریکی لێکۆڵینەوە و نووسینی تێزی دکتۆراکەشی بووە.
■ ساڵی١٩٩٦-١٩٩٧ساڵی یەکەمی دەورەی دکتۆراکەی لە زانکۆی لەندەن (مەدرەسەی لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەڵاتناسی و ئافریقاناسی) تێپەڕ کردووە.
■ کتێبی ڕۆمان و نەتەوە: لێکۆڵینەوەیەک لەسەر گوتاری گێڕانەوەیی فارسی و کوردی، کە تێزی دوکتۆراکەیەتی لە ساڵی ٢٠٠٣ لەلایەن زانکۆی ئوپسالاوە چاپ و بڵاو کرایەوە. ئەم کتێبە دواتر وەرگێڕدرا سەر زمانەکانی تورکی و فارسی و چاپ و بڵاو کرایەوە. چەند بەشی ئەم کتێبە وەرگێڕدراوەتەوە سەر زمانی کوردی.
■ لە نێوان ساڵانی ٢٠٠٥ تا ٢٠١٢، سەرەتا وەک مامۆستا و دواتر وەک پرۆفیسۆری یاریدەدەر لە لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، لە زانکۆی ئێگزێتری بریتانیا کاری کردووە. لە ٢٠١٢ تا ٢٠١٥ وەک لێکۆڵەرەوە لە ئەنستیتۆی توێژینەوە و گەشەپێدان ـ کوردستان کە ناوەندەکەی لە هەولێرە، دەستی بە کار کردووە. لەم ساڵانەدا لە زانکۆی فەرەنسی لوبنانیدا مامۆستای زمان و ئەدەبی ئینگلیسی بووە.
■ لە مانگی سێپتامبری ٢٠١٥ دیسانەوە لە زانکۆی ئوپسالا دەستی بە وانەگوتنەوە و لێکۆڵینەوە کردووەتەوە. لە ٢٠١٦ تا ٢٠١٨ لە مەدرەسەری وەرگێڕانی سوێد وانەبێژ بووە.
■ لە ماوەی دوو دەیەی ڕابردوودا کتێب و وتارگەلێکی زۆری بە زمانەکانی فارسی، کوردی، سویدی و ئینگلیزی بڵاو کردووەتەوە. لە دەیان کۆنفرانسی نێونەتەوەیی بەشدار بووە و لە زۆر بەرنامەی ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆنیدا بەشداریی کردووە و لەسەر زۆر بواری ئەدەبی، فەرهەنگی و زانستی سیاسی و پرسگەلی جیاواز لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا باس وقسەی کردووە.
لەنێو بەرهەمە چاپکراوەکانی دکتۆر ئەحمەدزادەدا دەکرێ ئاماژە بە ئەم کتێبانەی خوارەوە بکەین:
■ نەتەوە و ڕۆمان بە هەر سێک زمانی ئینگلیسی، تورکی و فارسی چاپ بووە. دوو جار بە فارسی چاپکراوەتەوە و لە پێشانگەی نێونەتەوەییی کتێب لە تاران لە دوو ساڵی ڕابردوودا لە ڕیزی کتێبە پرفرۆشەکاندا بووە.
■ زمان، ئەدەب و ناسنامە (هەتا ئێستا ئەم کتێبە چوار جار لە کوردستان و دەرەوەی وڵات چاپ کراوەتەوە).
■ ڕۆمان و ناسنامە
■ جیهانی ڕۆمان (دوو جار چاپ کراوە)
■ گێڕانەوەناسی (دوو جار چاپ کراوە)
■ مێژوو بە ڕاوێژی ئەدەب
لە وەرگێڕدراوەکانی دکتۆر ئەحمەدزادە دەکرێ ئاماژە بەم بەرهەمانەی خوارەوە بکەین:
■ هونەری داستان
■ دەفتەری سوور

■ هیچ دۆستێک جگە لە چیاکان
■ کوردەکان و ئەوانی دیکەیان
■ کورد و کۆمەڵگەی مەدەنی

جیا لەمانەش دەیان وتاری ئەدەبی، ڕەخنەیی و تیۆریکی بە زمانەکانی ئینگلیسی، سویدی، فارسی و کوردی بڵاو کردووەتەوە.

حەز دەکەین بۆ دەستپێکی ئەم وتووێژە لە گرنگترین تایبەتمەندیی پەروەردە لە کوردستان، واتا لە باسی پەیوەندیی زمان و پەروەردەوە، دەست پێ بکەین کە لە ماوەی چەند دەیەی ڕابردوودا لە هەموو پارچەکانی کوردستان جێی مشتومڕ بووە. هەر وەک ئاگادارن لە ئێران بەرەبەرە لە هەندێک قۆناغی پەروەردەدا ڕێگە بە خوێندنی زمانی کوردی دراوە. بە ڕای ئێوە ئایا ئەمە دەتوانێ وڵامدەری سیستەمی پەروەردە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بێ؟

نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەم دەسپێکی گۆڕانکارییە چارەنووسسازە کۆمەڵایەتی، سیاسی و فەرهەنگییەکان، لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا بوو. مۆدێرنیزاسیۆن ئەو ڕەوتە بوو کە هێدی هێدی دەستی پێ دەکرد و ئایدۆلۆژییە ناسیۆنالیستییەکانی پێکهاتە جۆراجۆرەکانی ئەم دەورە گەرای خۆی دادەنا. ئەم ڕەوتە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا لە هەر دوو ئیمپراتۆریی قاجار و عوسمانیدا بوو بە بنەمای شۆڕشگەلی کۆمەڵایەتی و سیاسیی مەزن. شۆڕشی دەستووریی ١٩٠٦ی ئێران و شۆڕشی گەنجە تورکەکان لە ١٩٠٨ و ڕاپەڕینی ١٩١٦ی عەرەبەکان لە دژی دەسەڵاتی خەلافەتی عوسمانییەکان، تەقینەوەی شۆڕشگێڕانەی ئەم ڕەوتە بوو کە دواجار لەبەر زۆر هۆکاری مێژوویی، فەرهەنگی و سیاسەتی ناوچەیی و کۆلۆنیالیستیی، بوو بە بەردی بناغەی ئەو ڕۆژهەڵاتی ناوینەی ئێستا لەئارادایە. لەم ڕەوتەدا هەڵێنجان و خوێندنەوەیەکی نادێمۆکراتیک لە مۆدێرنیتە، بەسەر هەموو بوارەکانی ژیاندا سەپێندرا و هاواری زۆر پێکهاتەی ئێتنیکی لە ناوچەدا یان دەرنەهات یان نەبیسترا و یانیش خنکێندرا. بەسەرهاتی پەروەردە بە هیچ لەونێک لەو بەسەرهاتە سیاسییە جیا ناکرێتەوە.

لەڕاستیدا مۆدێرنیتە دوای ڕێنێسانس و دەستپێکردنی سازدانی ناسنامە تازە نەتەوەییەکان لە ئورووپا، هاوتەریب بوو لەگەڵ پەروەردەی مۆدێرن کە ئیتر لە سەدەی هەژدەهەم و نۆزدەهەم بەملاوە پەروەردە و بارهێنانی مرۆڤی مۆدێرن، وردەوردە دەبووە شتێکی حاشاهەڵنەگر بۆ هەموو هاووڵاتییەکی قەوارەگەلی دەوڵەت نەتەوە تازەکان. ئەم پرۆژەیە، لە ناخی مۆدێرنیتەدا بوو کە بەرهەمهێنەری تاکبڕوایی بوو و تاکەکانیش دەبوایە مافی خوێندەواربوون و پراکتیزەکردنی زانست، لە سازییە تازە بەرچاوەکەی مۆدێرنیتە، واتە پەروەردەدا، بئەزموون. سەربوردەی ڕەوتی مۆدێرنیزاسیۆنی ڕۆژهەڵاتی ناوین و جێگۆڕکێی دەسەڵاتی ئیمپراتۆری و دەوڵەت نەتەوە نوێیەکان بە مانایەک، ئەنجامی دەستێوەردانی وڵاتانی کۆلۆنیالیستی بوو لە ناوچەکەدا. وڵاتانی ڕۆژئاوایی و ڕووسیای تیزاری، هەر کامە بە شوێن بەرفراوانکردنی جۆغرافیای دەسەڵاتی خۆیاندا بوون. ئەگەر شۆڕشی ئۆکتۆبری ١٩١٧ ڕەوتی دەستێوەردانی ڕووسیای تووشی گۆڕانی بنەڕەتی کرد، وڵاتانی وەک بریتانیا، فەڕەنسە و ئاڵمان لەسەر پرۆژەکانی خۆیان بەردەوام بوون. لە دەیەی دووهەمی سەدەی بیستەمەوە ئیتر ناسنامەی تورک و فارس و عەرەب جێگای سەردەمی ئیمپراتۆرییەکانیان گرتەوە. ئەم ڕەوتە پڕ ژان و ئازارە بۆ هێندێک

پێکهاتەی ئێتنیکی، جینۆسایدی لێ کەوتەوە و بۆ نموونە یەکەم پاکتاوی ڕەگەزیی سەدەی بیستەم لەم ناوچەیەدا ڕووی دا و دوو لە پێکهاتە مێژووییەکانی ناوچەکە، واتە ئاسۆری و ئەرمەنییەکان، سەدان هەزار کەسیان لێ کوژرا. کوردەکان وەک پێکهاتەیەکی جێگرتوو لە هەر دوو ئیمپراتۆرییە زەبەلاحەکەی ناوچەدا لەبەر زۆر هۆکاری دەرەکی و ناوەکی، لە سازکردنی قەوارەیەکی نەتەوەیی خۆیان بێبەش کران. ئێستا ئیتر چارەنووسی ئەوان گرێدراوی دەوڵەت نەتەوە نەوبونیادەکانە. ئەم دەوڵەت نەتەوە نەوبونیادانەش، هێندە قاڵبووی سیاسەتی ئێتنیکیی خۆیانن کە پرسی مافی پەروەردە بۆ پێکهاتە ئێتنیکییە ناسەردەستەکان هەر لە ڕۆژەڤیشدا نەبوو. ئەوەی لە باشووری کوردستان گوزەرا و گرێدراوی سیاسەتی ماندانی بریتانی بوو، هێندە لێڵ و بێ بنەما بوو کە ئاکامەکەی هەرگیز نەبوو بە هۆی پەیڕەوکردنی پلانێکی تۆکمەی پەروەردەیی بۆ پێکهاتەی کورد لە دەوڵەتی تازەدارێژراوی عیراقدا. ئەمە لە کاتێکدایە کە عیراق تەنیا دەوڵەتێکی نوێ بوو کە تێیدا، کەم تا زۆر، کۆمەڵێک ماف بۆ پەروەردەی کوردی، ڕەچاو دەکرا. لێرەوە مرۆڤ دەتوانێ بزانێت کە ئەگەر ڕەوشەکە لە عیراق ئاوا ناموبارەک و بێ ناوەرۆک بووبێت، ئەدی هەر ئەوەی لە تورکیا و لە ئێران و سوریا گوزەرا، هەر بۆ باس نابێت.

ئەم پێشەکییە بۆ تێگەیشتن لە چەمکی پەروەردە نیشانمان دەدات چۆن ئەم سازییە، بەستراوەی قەوارە و دەسەڵاتی سیاسییە. ئەگەر لە سەردەمی ئیمپراتۆرییەکاندا دەرفەت بۆ مانەوەی زمانی پێکهاتە جیاوازەکان هەبوو، لە سەردەمی مۆدێرندا، لەبەر هاتنە کایەی بۆرۆکراسییەکی هەمەگیر و سەرهەڵدانی پەروەردەی نوێ، ئیتر زمانە ناسەردەستەکان پەراوێز خران. لە نەبوونی دەسەڵاتی سیاسی و هەروەها لە نەبوونی بنەما دیمۆکراتیکەکانی پاراستنی مافی هاووڵاتییەتی و شارۆمەندیدا، کوردەکان کەوتنە دەرەوەی بازنەی بەهێزترین و کاراترین سازیی مۆدێرن، واتە دامودەزگای پەروەردە.

لە سەرتاسەری سەدەی بیستەمدا خولیای وەدەستهێنانی ئەم مافە بوو بە پێکهێنەری ناوەرۆکی هەموو بزووتنەوە کوردییەکان لە هەموو پارچەکانی کوردستان. پلان و بەرنامەی سیاسیی بزووتنەوەگەلی کوردەکان هەرگیز وازی لە مافی خوێندن بە زمانی کوردی نەهێنا. بەڵام ئەم مافە ئێستاشی لەگەڵدا بێت هەر وەدی نەهاتووە و گرێدراوی چارەنووسی سیاسیی بزووتنەوە کوردییەکان بووە. تەنیا شوێنێک وەک قەوارەیەکی فیدراڵ بووەتە هەڵگری هێندێک لایەنی مافی زمانی، باشووری کوردستانە. بەڵام ئەمە بۆخۆی جێگای تێڕامانە و ئەزموونی سی ساڵی ڕابردووی دەسەڵاتی کوردی لە باشوور دەتوانێت بابەتێکی گرنگی لێکۆڵینەوە بێت. ڕۆژاوای کوردستانیش، هەرچەند بە ئەزموونێکی جیاواز و ماوەیەکی کورتیش بێت، دەتوانێت سووژەیەکی کەموێنە بێت بۆ لێکۆڵینەوە و چلۆنایەتیی پراکتیزەکردنی مافی پەروەردە و تایبەتمەندییەکانی.

بە باوەڕی من پەروەردە پێوەندییەکی زیندوو و بڕیاردەری لەگەڵ دیاردەی زمان هەیە. ئەوەی ئەرکی پەروەردە بە چ زمانێک بەڕیوە دەچێت، بابەتێکی تەنێ فۆرمی و شێوازی نییە، بەڵکو بابەتێکی جەوهەری و سیاسییە و لێکەوتەی ماف و ڕوانینی کۆمەڵایەتی و فەلسەفیشی هەیە. حاشالێکردن و پەراوێزخستنی زمانێکی دیاریکراوی کۆمەڵە خەڵکانێکی بەرچاو، بە بیانووی پروپووچی «یەکییەتیی نەتەوەیی»، جۆرێکە لە ئەتککردنی ماف و کەرامەتی مرۆڤەکان. فەلسەفەی هەڵەی گۆشدانی ناسنامەیەکی تۆکمە و گرێدانەوەی لە هەبوونی زمانێکی فەرمی لە هەموو بوارێکەوە نادروستە. ئەگەر

بەپێی سیاسەتی پەیڕەوکراوی وڵاتانی وەک ئێران و تورکیە و عیراق بوایە، دەبوایە دوای سەدەیەک لە دامەزراندنی دەوڵەت نەتەوەکانیان، ئێستا ئێمە لەگەڵ وڵاتگەلێکی دیمۆکراتیکی پێشکەوتووی ئاوەدان ڕووبەڕوو بوایەین، نەک لەگەڵ وڵاتگەلێک کە بە میلیۆنان خەڵکی خۆیانیان تووشی چارەڕەشی و ئاوارەیی و هەژاری کردووە.

ئەوەی لە وڵاتی ئێران دەگوزەرێت و کردنەوەی بەشی کوردی لە زانکۆی کوردستان و دارشتنی هێندێک پلان بۆ خوێندنی زمانی کوردی لە خوێندنگەکان، بابەتێکی سرنجڕاکێشە کە چەندین لایەنی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری دەگرێتەوە. بە باوەڕی من پرسی زمان لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا و لە سازکردن و خەملاندنی ناسنامەی مرۆڤەکان و پێکهاتەکان ئەوەندە بنەڕەتی و بڕیاردەرە کە شیاوی خەم لێ خواردنێکی هەمەلایەنەیە. ئەوەی کە پرسەکە دواجار سیاسییە و ناکرێت لە دەرەوەی سیاسەت چارەسەریی بنەڕەتییانەی بۆ بدۆزرێتەوە، بەو مانایە نییە کە مرۆڤ لە دەرفەتە وەدەستهاتووەکان کەڵکی پێویست و دروست وەرنەگرێت. هەر چەشنە هەوڵێک بۆ پەرەپێدانی زمانێکی دیاریکراو دەبێ کەڵکی لێ وەربگیرێت. ماددەی ١٥ و ١٩ی یاسای بنچینەیی لە ئێران لە ڕوانگەیەکی واقعبینیی فەرهەنگی و سیاسییەوە دەبێ کەڵکی لێ وەرگیریت. مرۆڤ ئەگەر ئەمە لەگەڵ هەلومەرجی تورکیا بەراورد بکات دەتوانێ لە گرنگییە ڕێژەییەکەی تێبگات. بەڵام لەبیرمان نەچێت کە پەروەردەیەکی سەربەخۆی دیمۆکراتیک لەسەر بنەمای دەستکەوتە زانستی و پەروەردەییەکان لە ئاستی جیهانیدا دواجار گرێدراوی چارەنووسی سیاسی و نەتەوەییە و پلانە پەروەردەییەکان ناتوانن لە دەرەوەی پرسە سیاسی و نەتەوەیی و ناسنامەییەکاندا وەدی بێن. لەم چوارچێوەیەدایە کە دەبێ دەرفەتە سیاسییەکان بۆ پاراستن و پەرەپێدانی زمان بقۆزرێنەوە و کەڵکی شیاو و لەباریان لێ وەرگیرێت. سیاسەتی ماکسیمۆم و ئەوەی هەموو شتێک لە ئەنجامی کۆتاییی کێشمەکێشی سیاسی ببەستینەوە، ناتوانێ لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا سیاسەتێکی بیرلێکراوە و ماقوڵانە بێت. تەنیا بە تێگەیشتن لە ڕۆڵی حاشاهەڵنەگری زمان لە خەملاندنی ناسنامەی تاک و کۆدا دەتوانین ئاگاداری گرنگیی کەڵکوەرگرتن لە هەر تروسکاییەک بین کە بە ڕووی زمان و پرسی مان و نەمانی پەروەردەییەوە دەکرێتەوە. لە دەرەوەی ئەم باوەڕە و هەوڵدان بۆ ئەم ئەرکە گرنگە، تەنانەت ئەگەر دەرفەتی گەورەشت بۆ بڕەخسێت، ناتوانێ وەڵامدەرەوەی پێداویستییەکانی پەروەردە و بارهێنانی مرۆڤی سەردەمیانە و ئازاد و باوەڕبەخۆ بێت. ئەزموونی باشوور لەم گۆشەنیگایەوە یەکجار گرنگە و شایانی لێ فێربوونە. لەسەر ئەم بنەمایە و لەبەر ڕووناکاییی ئەم هەلومەرجە تەماوی و لێڵەدا، دەبێ زۆر بە وشیارییەوە سەیری دەرفەتەکان بکەین و لەنێوان سەد و سیفردا توانایی بینینی ژمارەکانی دیکەشمان هەبێت. لێرەدایە هەمدیسان گرێدراویی سیاسەتی زمانی و پەروەردەیی بە سیاسەتەوە، زەق دەبێتەوە و چەمکگەلی لانی کەم و لانی زۆری خواست و داواکارییەکان و هەروەها پرسی سیاسەتی کورتخایەن و درێژخایەن لە گوێماندا دەزرینگێنەوە و چاوەنواڕی هێژایی و لێ وردبوونەوەی هەمەلایەنە دەکەن.

دەبێ لێرەدا ئاماژە بە ڕاستییەک بکەم و وەک مافێکی بێ ئەملاولای دیمۆکراتیک وەبیر خۆمان و ئەوانی هەمبەریشمانی بێنمەوە کە پەروەردە بە زمانی دایک، دەبێ لانی کەم تا کۆتایی قۆناغی ناوەندی بێ هیچ شەرتومەرجێک ڕەچاو بکرێت. هەڵبەت لە پەنای ئەمەشدا زمانێک یان چەند زمانی دیکە دەکرێت بخوێندرێت و منالان فێری

چەند زمان ببن. زۆر ئەزموونی سەرکەوتوو لە دونیای ئەمڕۆدا ئەم ڕاستییەمان لا زەقتر دەکاتەوە. لە وڵاتگەلێک کە ئەرکی پەروەردە لە هەموو بوارێکەوە زۆر بەسەرکەوتوویی ڕەچاو کراوە، منداڵان هەتا دەگەنە دەورەی ناوەندی، دوو یان سێ و تەنانەت چوار زمانیش بە باشی فێر دەبن. لە دونیای ئەمڕۆدا زانینی چەند زمان یەک لە پێناس و پێوەرە سەرەکییەکانی سەرکەوتووی تاکێکی مۆدێرنە. ئەگەر ئەمە لە بواری سیاسیشەوە سەیر کەین دەبینین وڵاتانی چەند زمانەی وەک هیند، سویس، ئوتریش، بێلژیک، کانادا و بریتانیا، نە تەنیا دواکەوتوو نین، بەڵکو زۆریش سەرکەوتوو و پێشکەوتوون.

ئەوەی لە ئێستادا لە لانی کەم دوو بەشی کوردستان، واتە ئێران و تورکیادا، دەگوزەرێت، بەداخەوە، لە بەرژەوەندیی زمانی کوردیدا نییە. دەبێ ئیلیتی کوردی، زۆر بە وردی و قووڵی ئاوڕ لەم پرسە بداتەوە و بزانێت چ ڕێکارگەلێک ڕەچاو بکرێن کە هەلومەرجی زمانی کوردی، لەوەش خراپتر نەبێت. لەبەر گرنگیی حاشاهەڵنەگری پرسی زمان لە ئافراندن و ئاراستەکردنی توانایی مرۆڤەکاندا، پێویستە و دەبێ خەباتکاران و غەمخۆرانی کورد بە بەردەوامی ئاوڕ لە چارەنووسی زمانەکەیان بدەنەوە. زمان وەک ماکی ئەندێشە و ماڵی بوون و دەرهاویشتەی ئاستی گەشەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و هزری و ناسنامەیی مرۆڤەکان، چ وەک تاک و چ وەک کۆمەڵ، دەبێ لە ڕۆژەڤی هەموو پلانە سیاسی و هزرییەکاندا بێت. پرسیار ئەوەیە لە هەلومەرجی بێ دەرەتانی و بێ دەرفەتیی خەملاندن و گەشەپێدانی زمانی کوردی لە بواری ئەدەب و پەروەردە و بەڕێوەبردندا، دەبێ چ ڕێکارگەلێک ڕەچاو کرێن کە ئەو زمانە و ئاخێوەرانی نەکەونە پەراوێزی مێژووەوە؟ ئایا ئێمە دەبێ دەستەوەستان ڕاوەستین و چاوەڕوانی دەرفەت بکەین یان قۆڵی لێ هەڵماڵین و بۆخۆمان بە دەستپێشخەریی شیاو، لە توانا شاراوەکانمان کەڵک وەرگرین؟

لە دوو سێ دەیەی ڕابردوودا چالاکانی فەرهەنگی و زمانی و ئەدەبی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، زۆر کاری گرنگیان کردووە و مرۆڤ دەکرێت لەسەر ئەم کارانە ڕاوەستە بکات و هەڵیانسەنگێنێت و بە گوێرەی توانا و پێویستی و دەرفەت، پەرەیان پێ بدات. ئەنجومەنە ئەدەبییەکان لە شارە کوردییەکان و کلاسە تایبەتییەکانی فێرکردنی زمانی کوردی، دەستکەوتی مەزنیان هەبووە. سەرهەڵدانی دەیان نووسەری کارامە و لێهاتووی کورد لەم ماوەیەدا، سەلمێنەری ئەم ڕاستییەن. تێکنۆلۆژیی سەردەم دەتوانێت بە شێوەیەکی کاراتر کەڵکی لێ وەرگیرێت. ماوەیەک پێش ئێستا، بە بۆنەی نەورۆزەوە، کانوونی نووسەرانی کوردستان -ڕۆژهەڵات، بۆ ماوەی سێ حەوتوو زنجیرەیەک سێمیناری ئانلاینی دانا کە زۆر بەکەڵک بوون. ئێستا کۆمەڵێک کوردی دەرەوەی وڵات، زانکۆیەکی ئانلاینیان بۆ خوێندن و لێکۆڵینەوەی کوردی، کردووەتەوە و لە ماوەی دوو مانگدا هەموو شەوێ چەندان وانەی جۆراوجۆر لەلایەن پسپۆڕانەوە دەگوترانەوە و لە ڕێگای پرۆگرامی زوومەوە بە سەدان خوێندکار بە ڕێکوپێکی بەشداری دەرسەکان دەبن. من بۆخۆم چەند وانەیەکم لەوێ بە کرمانجیی سەروو پێشکەش کرد و دڵنیام دەکرێت ئەم ئەزموونە بۆ ڕۆژهەڵاتیش ڕەچاو بکرێت. دامودەزگا فەرهەنگییەکانی باشوور دەتوانن و دەبێ بە چالاککردنی ماڵپەڕی تایبەت بە فێرکاریی زمان و ئەدەبی کوردی، پەرە بە زمان و لێکۆڵینەوەی گرێدراو بە لایەنە جیاوازەکانی کۆمەڵگەی کوردی بدەن. لاوازیی لەرادەبەدەری دونیای مەجازیی کوردی، زۆر جێگای داخە. بۆ زمان و نەتەوەیەک کە هەڕەشەی توانەوەی لەسەرە و دەرفەتی پێویستی بۆ گەشەپێدان بە زمان

و فەرهەنگی خۆی لێ ڕەوگیر کراوە، دەبێ هەوڵدانی دەستپێشخەرانەی هەمەلایەنە دە هانایەوە بێت، ئەگینا ڕەوش لەوەش خراپتر دەبێت. هەوڵدان بۆ کەڵکوەرگرتن لە هەموو ئامرازەکانی ئەم سەردەمە دەتوانێت هەلومەرج و ئاستی وشیاریی نەتەوەیی زۆر باشتر بکات. بیستنی بەردەوامی ئەوەی کە ناتوانین بە کوردی بخوێنینەوە و بنووسین، هەر لە خۆڕا چارەسەر ناکرێت و دەبێ بیری لێ بکرێتەوە. تێکنۆلۆژیای ئەم سەردەمە دەتوانێت تاڕادەیەکی زۆر پاشەکشە بە بەربەستە سیاسی و جۆغرافییەکان بکات. یوڤال نوها هیراری، پرۆفیسۆری گەنج و توانای زانکۆی ئورشەلیم، لە ڕێگەی ئانلاینەوە کۆرسێک بەڕێوە دەبات کە ٦٥٠٠٠ خوێندکار تێیدا بەشدار دەبن. ئایا ئێمە دەتوانین بواری زمان و ئەدەبی خۆمان هێندە سرنجڕاکێش بکەین کە بە هەزاران خوێندکار لە هەموو بەشەکانی کوردستانەوە بۆ فێربوون و دەکارهێنانی زمانی خۆیان بەشداری کۆرسگەلی لەم چەشنە بن؟ باوەڕ بە پێداویستیی و گرنگیی ئەم بابەتە دواجار ئیرادە و هەولی بێوێنەی بەدوادا دێت. لەڕاستیدا هەولی لەم چەشنە، ڕێگای ڕزگاریی مرۆڤی کورد و دانیشتوانی دیکەی جۆغرافیای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست خۆش دەکات و دەبێتە هۆکاری پەرەپێدانی بنەماکانی ئازادی و دێمۆکراسی و پاراستنی مافە دێمۆکراتیکەکان. ئەم پلانانە تەنیا زەمانێک دەتوانن دابڕێژرێن و بە ئامانج بگەن، ئەگەر باوەڕمان بە گرنگی و بڕیاردەریی پەروەردە لەسەر گەشەپێدانی ناسنامە مرۆیی و دێمۆکراتیکەکان هەبێت. دەمەوێت لێرەدا دیسانەوە جەخت لەسەر ئەو ڕاستییە حاشاهەڵنەگرە بکەمەوە کە پەروەردە لە سەردەمی ئێستادا، گرێدراوی کێبەرکێی دەسەڵاتەکان و ئایدۆلۆژییەکانە. بڕەودان بە هەر سیاسەتێکی پەروەردەیی دواجار گرێدراوی پرسی هێز و دەسەڵاتە و لە دەرەوەی ئەم هاوکێشانەی دەسەڵاتدا، بە زەحمەت وێنا دەکرێت.

ساڵی ٢٠٠٨ نامەیەک لە لایەن ٥٣ کەسایەتییەوە واژۆ کرا کە تێیدا داوا لە حکومەتی هەرێم کرابوو زاری کوردیی ناوەڕاست (سۆرانی) وەک زمانی ستاندارد لە هەرێمی کوردستان بە فەرمی بناسێندرێ. لە هەمان کاتدا، لە پارێزگای دهۆک، هەموو سیستەمی پەروەردە (خوێندن لە یەکی سەرەتایی تا ١٢ ئامادەیی)، زانکۆ و دامودەزگاکان بە زاری کوردی سەرووە (کورمانجی). سەرنجی ئێوە بۆ ئەم باسە چۆنە؟ بەتایبەت کە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەر سێ زاری سەرەکی ئاخێوەرێکی بەرچاویان هەیە. چۆن دەتوانین هەروەها باس لە پەیوەندیی زمانی ئینگلیزی و کوردی لە پەروەردەی کوردستان بکەین؟

ئەگەر پرسی زمانی کوردی لە چوارچێوەی ئەو وڵاتانەی کوردی تێدا دەژین پرسێکی ئاڵۆز بێت، کاتێک دەبێتە پرسێکی نێوخۆیی و پرسی زاراوە کوردییەکان دێتە گۆڕێ، هێندەی دیکە ئاڵۆز و بگرە ئاڵۆزتریش دەبێت. ئەوەی لە سەردەمی مۆدێرندا بەسەر زمانی کوردیدا هاتووە و لە بوون بە زمانی پەروەردە و بەڕێوەبەری، بێبەش کراوە، دەرهاویشتەی جیاوازی لێ کەوتووەتەوە. لە لایەکەوە زمانێکی ستانداردی کوردی وەدی نەهات و لە لایەکی دیکەشەوە دەرفەتێکی ئەوتۆی دێمۆکراتیکیش نەڕەخسا کە زاراوە جیاوازە کوردییەکان لە تەنیشت یەکتر گەشە بکەن و ببن بە خاوەنی دامودەزگای پەروەردەیی و بارهێنان.

پرسی زمانی کوردی و دابەشبوونی بە سەر زاراوەی جیاوازدا پرسێکی هەستیارە و سنووری زانستی و پێوەرەکانی زماناسانەی

تێپەڕاندووە. بە واتایەکی تر ئەوە تەنێ پرسێکی زمانناسییانە نییە کە زمانی کوردی چییە و لە کامە زاراوەگەل پێکهاتووە. تەنانەت بە بوارێکی دیاریکراوی زمانناسی کە تایبەتە بە کۆمەڵناسیی زمانیش یەکلا نابێتەوە. ئەم باسەش تەنیا پەیوەست بە زمانی کوردی نییە و بەرۆکی زۆر زمان و زۆرکۆمەڵگە دەگرێتەوە. ئەوەی کە زمان چییە و جیاوازییەکانی لەگەڵ زاراوە (dialect) چین و چۆن پۆلێن دەکرێن لەنێو زمانناساندا مشتومڕی زۆر هەڵدەگرێت و پێناسەیەکی یەکلاکەرەوەی بەرهەست (objective) لەئارادا نییە. زمانناسێکی یەهودی، ماکس وەینریش (Max Weinreich)، سالانێک پێش ئێستا بە ڕستەیەکی پڕمانای ئەوپەڕزمانی (metalinguistic) بۆ هەمیشە خاڵی کۆتاییی لەسەر ئەم مشتومڕە دانا و خەیاڵی هەموو بەشدارانی باسە لەمێژینە و کۆتاییهەڵنەگرەکەی ئاسودە کرد. ئەو گوتی کە «زمان زاراوەیەکە خاوەنی هێزی سەبازی». ئەوەش ڕاستەوخۆ بەستنەوەی پرسی زمان و زاراوەیە بە پرسی دەسەڵاتی سیاسییەوە. نموونەی لەم چەشنە لە مێژوودا و لە ڕۆژگاری ئێستاشدا یەکجار زۆرن. ئەگەر لە سەردەمی ئیمپراتۆرییەکاندا زمانەکان سنووری جۆغرافیایەکیان دەرباز دەکرد و تەنانەت لە بنەماڵەی دەسەڵاتدارانی سیاسیشدا دەستاودەستیان دەکرد، ئەوە لە سەردەمی دەوڵەت نەتەوەدا زمانەکان بە شێوەیەکی گشتی دەبن بە خاڵێکی بڕیاردەری ناسنامەیی و ئیتر دەسەڵاتدارانی سیاسیی ولاتێکی دیاریکراو، تەنیا بە زمانی فەرمی و نەتەوەیی خۆیان وتار دەدەن و دەنووسن. بەڵام وەک گوتم لە سەردەمی پێشمۆدێرندا نموونەگەلی زۆرمان لەبەردەستدان کە تەنانەت ولاتانی دوژمن بە یەکتر، کەڵکیان لە زمانی یەکتر وەرگرتووە و بە زمانی یەکتر نووسیویانە. نموونەیەکی زۆر باڵکێش شا ئیسماعیلی سەفەوی و سوڵتان سەلیمی یاوزی عوسمانییە. وەک دەزانین ئەم دوو دەسەڵاتدارە مرۆڤکوژە، هەزاران کەسیان لە جۆغرافیای ئێران و عوسمانیدا کوشت و هەر یەکە بە شێوەیەک ئیددعای نوێنەرایەتیی خودای لەسەر زەوی دەکرد و خۆیان بە جێگرەوەی خوا دەزانی. ئەم دوو مرۆڤە لە بنەڕەتدا ئاخێوەری شێوەیەک لە زمانی تورکی بوون. شا ئیسماعیلی سەفەوی وەک بناغەدانەری ئەم دەسەڵاتە، ئایینی شیعە دەکات بە ئایینی ڕەسمی لە ئێران و هەستی شاعیرانەی خۆی بە زمانی تورکی دەردەبڕێت و بە نازناوی خەتایی شیعر دەنووسێت. لەولاشەوە سوڵتان سەلیمی یاووز بە زمانی فارسی شیعر دەنووسێت و شانازی بە شاعیربوونییەوە دەکات. ئێستاش لە سەدەی بیستویەکەمدا لە ولاتی ئێران شیعرەکانی سوڵتان سەلیم و سەلیمنامەکانی چاپ و بڵاو دەبنەوە. ئەوە ئەو دوو دەسەڵاتدارە سیاسی و ئەو دوو ئیمپراتۆرەن کە لە ١٥١٤دا و لە شەڕی چالدیراندا بەردی بناغەی سنوورەکانی دوو ئیمپراتۆری دادەڕێژن کە ئێستاش دوای نزیکەی پێنجسەد ساڵ کەم تا زۆر وەک خۆی ماوەتەوە و بووەتە سنووری نێوان دوو پاشماوەی ئەم ئیمپراتۆرییانە، واتا ولاتی ئێران و تورکیا. بەڵام لە سەردەمی ئێستادا ئەستەمە مرۆڤ بیر لەوە بکاتەوە کە، بۆ نموونە، شای ئێران و سەرۆککۆماری تورکیا بە زمانی یەکتر شیعر بڵێن و بڵاوی بکەنەوە. خەیاڵی شیعری تورکیی ڕەزا شا و شیعری فارسی ئاتاتورک هەر لە زەینیشدا ناگونجێت.

لە کاتێکدا خاڵەکانی جیاکەرەوەی زمان و دیالێکت بە شێوەیەکی گشتی ئاماژە بەوە دەکەن کە ئاخێوەرانی زمانێک لە یەکتر تێدەگەن و هەر کە کێشەی لێکتێگەیشتن هاتە ئاراوە، ئەوە ئیتر سنوورەکانی نێوان دوو زمان زەق دەبنەوە. ئەم پێوەرانە پێیان وایە کە ئاخێوەرانی زاراوەکانی زمانێکیش ئەوەندە لە یەک دوور نین کە لە یەکتر تێنەگەن. بەڵام

له دونیای واقیعدا شـتەکە زۆر لەوە ئاڵۆزترە. لێکۆڵینەوەکان نیشـان دەدەن کـە هەموو ئاخێوەرانی زمانی ماندارین لە چین لە یەکتر تێناگەن. بەڵام پرسـی سیاسـەت و ناسنامە وا دەکات قسـە لەسـەر زمانی یەکگرتووی ماندارین بکرێت و بانگەشـەی ئەوە بکرێت کـە هەموو ئاخێوەرانی ئـەم زمانە لەم وڵاتە پانوبەرینەدا بێ کێشە لە یەکتر تێدەگەن.

کاتێک وڵاتـی گەورەی هیندسـتان لە ١٩٤٨دا سـەربەخۆیی خـۆی لەدەسـت کۆلۆنیالیزمـی بریتانیـای مەزن وەدەسـت هێنا، پرسـی زمانی هیندی و ئوردو پرسێکی ئەوتـۆ نەبوو و ئاخێوەرانی ئـەم دوو «زمان»ە بە هاسـانی لێک تێدەگەیشـتن. بەڵام دوای پرسـی ئایینی و سیاسی و جیابوونەی هیند و پاکسـتان، سـنوورەکانی ئـەم دوو زمانە هێندە تۆخ بوونـەوە کە مرۆڤ هەر نەوێرێت بیر لە ڕیشـەی هاوبەشـی ئـەم دوو زمانە بکاتـەوە. نموونەی وڵاتانی سـکاندیناوییش هەر بەم چەشـنەیە، من هـەر ئەمڕۆ وڵامی نامـەی خوێندکارێکی خۆمم کە نۆرویژییە و بە نۆرویژی بۆی نووسـیوم بە زمانی سوێدی داوەتـەوە و هیچ کێشـەیەکی ئەوتۆی لێک تێگەیشتنمان نەبووە. بەڵام کێ هەیە بوێرێت بڵێـت کـە ئەمانە دوو زمانی جیـاواز نین و سـنوورەکانی نەتەوەیـی دوو نەتەوە دیاری ناکەن. مرۆڤ زۆر بە سـانایی دەتوانێت بڵێت کە ئەگەر هۆکاری سیاسـی لەئارادا نەبان و لە دووسـەد سـاڵی ڕابردوودا یەک ئەلفبێ و یەک سیسـتمی خوێندن لەئارادا بوایە، ئەوە ئەم دوو زمانە/زاراوەیە وەها یەکگرتوو دەبوون کە موویان دەنێوانەوە نەدەچوو.

ڕەوتـی سـتانداردبوونی زمـان هەر بە توانایە زمانییەکانی زمانێکـی دیاریکراووە نەبەسـتراوەتەوە. هۆکارگەلـی کۆمەڵایەتی، فەرهەنگـی و سیاسـی دەبنـە هـۆکاری پەرەئەسـتاندنی زاراوەیـەک و دواجار بوونی بە زمانێکی سـتاندارد. لە سەردەمی مۆدێرندا سیستمی پەروەردە و مێدیا و بۆرۆکراسی، سێ بەردی سەرەکیی و بنەڕەتیی ستانداردبوونی زمانێکن. لـە نەبوونـی ئەم فاکتەرانەشـدا تەنانەت زاراوەیەک یان زمانێکی دیاریکراویش وەها لەتوکوت دەکرێـت و بواری کەڵک لێ وەرگرتنـی هێندە بەرتەسـک دەبێتەوە کە دواجار دەکەوێتە بەر هەڕەشەی لەنێوچوون. دیاردەی مەرگی زمانەکان شتێک نییە جگە لە نەمانی دەرفەت و بوار بۆ دەکارهێنانیان.

بەسـەرهاتی زمانی کوردی لە سەرەتای سـەدەی بیسـتەمەوە بەسـەرهاتێکی سەرنجڕاکێشـە. ئاخێوەرانـی زاراوەکانی ئەم زمانە بوون بە «هاووڵاتیی» چوار وڵاتی جیاواز و چوار سیاسەتیی فەرهەنگیی جیاواز و لانی کەم سـێ زمانی جیاواز. سنووری نێوان ئەم وڵاتانـە وەک دیوارێکـی پۆڵایین هەر جۆرە پێوەندییەکی لەنێـوان ئاخێوەرانی زاراوەکانی ئەم زمانـە کردبووە کردەیەکـی نامومکین. پەروەردەی هاوبـەش بەم زمانە و زاراوەکانی بوو بـە خەیـاڵ و هەرگیـز وەدی نەهات. ڕەوتی سیاسـیی ئەم وڵاتانـە تەنانەت بووە هۆی سـەپاندنی ئەلفبیی جیاوازیش بەسەر ئاخێوەرانی ئەم زمانە. یەکەم ڕۆمانی کوردی بە ئەلفبێی کریلیـک چاپ و بڵاو بووەوە کە ئێستاشـی لەگەڵدا بێت بۆ زۆرینەی هەراوی کـوردەکان ئەلفبێیەکـی نامۆ و نەناسـراوە. کاتێـک بەدرخانییەکان لـە ١٩٣٢ هاواریان بـە ئەلفبێی لاتینـی چاپ و بـڵاو کردەوە هەنگاوێکیان بەرەو کوردانی باکور هەڵێناوە و چەند هەنگاو لە کوردانی پارچەکانی تر دوور کەوتنەوە. ئێسـتا دوای زیاتر لە سـەدەیەک تێپەڕینـی زەمـەن بەسـەر هاتنـە کایەی دەوڵەت نەتەوەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، سووژەگەلی جیاوازی کوردی بەرهەم هاتوون کە دەیان فاکتەر لە یەکتریان دوور دەخاتەوە جگە لە هەسـتێکی ناسیۆنالیستی. هەستێک کە بۆ وەدیهاتنی ئامانجەکانی، سەدان کۆسپی جۆراجۆری لەبەردەمدایە.

لێرەدا تەنیا دەمەویت بڵێم کە شـێوازی هەڵسـوکەوتی دەوڵـەت نەتـەوە تازەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاسـت لەگەڵ پرسـی زمان دەبێ بۆ ئێمـە ببێتە وانەیەکی گرنگ. ئەوان هاتن و هەزاران ئەفسـانە و ئوسـتورەیان بۆ زمانگەلـی خۆیان سـاز کـرد و زمانەکانی دیکەی پێکهاتـەی جۆغرافیاکانیان لە هەموو شـت بێبەش کـرد و هەلومەرجـی توانەوە و لەنێوچوونـی زۆر زمانـی غەیـری زمانی «پێشکەوتووی» خۆیانیان خۆش کرد. یەکیان زمانەکـەی بە زمانی شـەکر پێناسـە کرد، یەکیان بە زمانی خوا و یەکیان بە زمانی خوڕ. ئەم سیاسـەتە زمانییە بێگومان کارتێکەریی خـۆی لەسـەر ئێلیتی کوردیـش دادەنێت. ئەوانیش لە حەسـرەتی زمانێکی ستانداردی ناوەندیدا هەوڵی سڕینەوەی زاراوەکانی دیکە دەدەن. ئەوان هەمـوو هەوڵەکانی خۆیان بۆ وەدیهێنانـی مافی زمانیـی خۆیان فەرامۆش دەکەن. ئاخێـوەری هەر زاراوەیەکی کوردی، زاراوەی خـۆی بە سـەرەکی دەزانێت و پێی وایە دەبێ ئەم زاراوەیە ببێتە «زمانی ڕەسمی». ئـەوان پێیان وایە تەنیا ڕێگەی پێشـکەوتن، سیاسـەتێکی یەک زمانییە. ئـەوەی ٢٠٠٨ ڕووی دا دەکرێت لەم چوارچێوەیەدا ببینرێت. من بۆخۆم هەر ئەو کات هەڵوێسـتم گرت و لە وتارێکدا کە دواتر لە کتێبی زمان، ئەدەب و ناسـنامەدا چاپ بوو، باسی ئەوەم کرد کە پرسی زمانی سـتاندارد و دەستنیشانکردنی زاراوەیەک بە زمانی ڕەسـمی نە زمانناسانەیە و نـە دیمۆکراتیـک و تەنانەت بە کردەوەش نامومکینـە. ئەگـەر سیاسـەتی زمانیی ئەو وڵاتانـەی کوردیان تێدا دەژین سـەرکەوتوو بـوو بێت، ئـەوە دەکرێت مرۆڤ خۆشـبین بێـت کە سیاسـەتی یـەک زمـان و یەک نەتەوەی کوردییش سەرکەوتوو دەبێت. لەبەر کۆمەڵێک هۆکاری زمانی، سیاسی، فەرهەنگی و تەنانـەت ئابوورییـەوە، زمانـی کوردی لە هەلومەرجی ئێسـتادا زیاتر لە ستانداردێکی هەیە. بە ئەمـەش قیامەت ڕانابێت و دەکرێ مـرۆڤ بەرپرسـانەتر و واقعییانەتـر بیر لە پلاندارێژیـی زمانـی بکاتـەوە. دەکرێ چاو لە ئەزموونـی وڵاتانی وەک ئەرمەنسـتان و هیندسـتان و ئەفغانسـتان بکاتەوە. دەکرێ تەنانـەت بیر لە ئەزموونی ئامریکاش بکاتەوە. دەکرێ بیر لە پلانێکی تۆکمەی هەمەلایەنەی زمانی بکاتەوە کە تێیدا مافی هەموو زاراوەکان پارێزراو بێت و لە هەمان کاتیشـدا هەوڵ بۆ گەشەپێدانی زمانی کوردی بە لەبەرچاوگرتنی هەلومەرجی ناوچەیـی و زاراوەیی بکرێتەوە. ئێستا لە باشـوور گەورەترین کێشەی زمانی، کێشـەی دوو زاراوەیی نییـە، بەڵکو نەبوونی پلانی دروسـتی پەروەردەییە. لە هەمانکاتدا هاوژینیـی دوو زاراوەی سـەرەکیی زمانـی کـوردی لە جۆغرافیـای باشـووردا دەکرێ وەک دەرفەتێکـی زمانـی سـەیر بکردرێت. دەبینین بە کـردەوە ئاخێوەرانی ئەم زاراوانە ناتوانـن لە یەکتردا بتوێنـەوە. ئەوان دەکرێ بە شـێوەیەکی ژیرانەتر بیر لە تێگەیشـتنی هاوبەشی هەمەلایەنەتر بکەنەوە.

بـە هەبوونی ئەزموونی باشـوور ئێمە لە ڕۆژهەڵات دەستمان ئاوەڵاترە و دەتوانین زۆر بە شێوەیەکی ڕاسـیۆنال/عەقڵانی بەرەوپیری ئەم پرسـیارە بچیـن. بۆ نموونـە دەکرێت بیـر لـەوە بکرێتـەوە کـە ئاخێوەرانی هەر زاراوەیەک لە قۆناغی سـەرەتاییدا دەتوانن بە زاراوەی خۆیان بخوێنـن و لە هەمانکاتدا بە فێربوونـی بنەماکانـی زاراوەی خۆیان بەرەو فێربوونـی یەک لە سـتاندارەدە کوردییەکان هەنگاو هەڵێننەوە. ئەگەر ویسـتی سیاسـی و تێگەیشتن لە پێداویسـتیی ناسنامەیەکی دیمۆکراتیـک لەبەرچـاو بگیرێت، کێشـە زمانییەکان بە شێوەیەکی سـاناتر چارەسەر دەکرێن. ئەوە تەنیا سیاسەتی سڕینەوەیە کە نابێ لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا دەرفەتی پێ بدرێت.

دەکارهێنانـی هـەر زمانێکـی دیکـە لـە پـەروەردەدا هەمدیسـان گرێـدراوی

هەلومەرجی سیاسییە. بۆ نموونە قەوارەگەلی فیدراڵی یا خود کۆنفیدراڵی و دابەشکردنی دیمۆکراتیکانەی دەسەڵات، دەرەنجامی سیاسیی خۆی دەبێت. ئەگەر کورد لە چوارچێوەی هەر وڵاتێکدا بژیت، بێگومان ئەمە دەبێتە هۆکاری پەیڕەوکردنی جۆرێک لە سیاسەتی چەند زمانەیی. لەم نێوەدا پرسی زمانی ئینگلیسی وەک زمانێکی کاریگەری جیهانی، دەبێ زۆر بە شێنەیی و بە وردی بیری لێ بکرێتەوە. دیسانەوە هەڵەکانی پەروەردە لە باشوور لەمەڕ دەکارهێنانی زمانی ئینگلیسی و خوێندنگە تایبەتییەکانی زمانی ئینگلیسی جێگای لێ فێربوونە. هەوڵدان بۆ پەرەپێدانی زمانی ئینگلیسی لە قۆناغەکانی سەرەتاییەوە دەبێ و دەکرێ بیری لێ بکرێتەوە. ئێستا لە زۆر وڵاتی دونیادا زمانی ئینگلیسی بە شێوەیەکی بەرچاو ئامادەیی هەیە. بەڵام ئەزموونی سەرکەوتووی هێندێک وڵات نیشان دەدات پەرەپێدانی پەروەردە بە زمانی ئینگلیسی ناتوانێت و نابێت پێش بە زمانی خۆماڵی بگرێت. وڵاتانی سکاندیناوی نموونەی هەرە سەرکەوتووی ئەم ئەزموونەن. ئەوان دەتوانم بڵێم هەموویان ئینگلیسی و تەنانەت چەند زمانی دیکەش زۆر بە باشی دەزانن، بەڵام زمانی خۆیان، سویدی، نۆرویژی، فینلاندی و دانمارکی زۆر بە باشی دەزانن و بە شانازییەوە پێی دەنووسن و پێی دەخوێنن و خۆیانی پێ دەناسێنن.

ئێوە بۆ خۆتان گوتاری کتێبەکانی خوێندنی کوردی لە هەرێمی کوردستانتان شیکاری کردووە و کەموکورییەکانتان نیشان داوە. هەروەها ئاگادارن کە لە وڵاتانی داگیرکەری کوردستان یەکێک لە بناغە سەرەکییەکانی مۆدێرنیزاسیۆن، گۆڕانکاری لە پەروەردەدا بووە. لەم ڕوانگەیەوە، ئێوە پێتان وایە لە داهاتووی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، باشترە سیستەمێکی پەروەردەی ناوەندیمان هەبێ کە دەستنیشانی بکا کتێبی خوێندن لە هەموو پۆلەکاندا چۆن بێ، یاکوو قوتابخانەکان دەتوانن لە چوارچێوەی هەر مژارێکدا بۆ خۆیان کتێب پەسەند بکەن؟

ئەوەی کە خوێندنگەکان بتوانن پرسی پەسندکردنی کتێبگەلی خوێندنی مژارە جیاوازەکان وەستۆی خۆیان بگرن دەبێ وەک پرسێکی ستراتێژیک چاو لێ بکردرێت. لە وڵاتانی ئوروپایی ئەمە ئێتر بووەتە نەریتێکی جێگرتوو کە خوێندنگەکان لە بازاڕی بەربڵاوی کتێبدا باشترین کتێبەکان لە باری فۆڕم و ناوەڕۆکەوە بۆ خوێندن لە خوێندنگەکان هەڵدەبژێرن. ژمارەی ناوەندگەلی پرۆفیشناڵی تایبەت بە بەرهەمهێنانی کتێب بۆ خوێندنگەکان لە هەموو وڵاتانی ئوروپاییدا لە ڕیزی ناوەندە سەرکەوتوو و ناسراوەکانی پەخش و بڵاوکردنەوەدان. بەڵام بە باوەڕی من لاوازیی فەرهەنگی و ئاستی خوێندەواریی کۆمەڵگەکەی ئێمە، لە هەلومەرجی ئێستادا ناتوانێت بچێتە ژێر باری بەرپرسیارییەتییەکی ئاوا مەزنەوە. ئێمە هێشتا زۆر دوورین لە تەنانەت ڕێنووسێکی جێگرتووی هاوبەش. کتێبەکانی خوێندن لە باشووری کوردستان و دارشتنە پڕ لە کەموکورییەکانیان زۆر مەترسیدارە. کتێبەکانی خوێندنی سەرەتایی کە بەردی بناغەی پەروەردەی هەر وڵاتێک پێک دێنن بوونەتە سەرەتایەک و هۆکارێکی بنەڕەتی بۆ پارچەپارچەبوونی زەینی سووژەی کوردی لە کوردستان. پێکهێنانی لێژنەگەلی پسپۆڕی زمانی و پەروەردەیی لە پێداویستییە سەرەکییەکانی پەروەردەیەکی سەرکەوتوو و مۆدێرنە. دابەشکاریی سیاسی و ئایدۆلۆژیکی لە باشوور بەداخەوە ڕێی بە پێشوەچوونی هەمەلایەنەی پەروەردەیی لە کوردستان گرتووە. ئەوە هیچ زێدەڕۆیی نییە ئەگەر بڵێم

زەقترین دەرهاویشتەی تراژێدییانەی هەلومەرجی فەرهەنگی و سیاسیی کوردستان لە بواری پەروەردەدا خۆی نیشان دەدات و دواجاریش ئەنجامی ئەم پەروەردەیە ئەم ڕەوتە بەهێزتر دەکاتەوە و مرۆڤی کورد زیاتر تووشی لێکدابڕان و سەرلێشێواوی دەکات.

بە کورتی و بە سانایی دەبێ بڵێم پرسی پەروەردە و سیاسەتی زمانی، بناغەداڕێژی ناسنامەی مرۆڤی ئەم سەردەمەیە و هەر چەشنە سیاسەتێکی هەڵە لەم بارەیەوە دەتوانێت ئاکامی زۆر ناڵەباری لێ بکەوێتەوە. ڕەنگە هیچ شتێک لەوە ناهومێدکەرانەتر نەبێت کە لە باشوور پۆستی وەزیری پەروەردە دەکەوێتە ئاستی خوارەوەی ململانێی حیزبەکان لەسەر دابەشکردنی دەسەڵات و تەنانەت حیزبی وا هەیە دەڵێت من «وەزارەتی پەروەردەم» بۆ چییە. ئەگەر مرۆڤ ئەمە لەگەڵ سیاسەتی پەروەردەیی و زمانی لە وڵاتانی پێشکەوتووی جیهاندا بەراورد بکات، تێدەگات ئێمە هێشتا لە سەرەتای وێستگەکانی ئافراندنی تاکی زانای وریای ڕەخنەگری سەربەخۆداین.

ئێوە لە تێزی دوکتۆراکەتاندا کە دواتر وەک کتێبیش بڵاو کرایەوە، لە تیۆریی بێنێدیکت ئەندێرسن بۆ نیشاندانی پەیوەندیی نێوان پیشەسازیی چاپ لەگەڵ ناسیۆنالیزم کەڵکتان وەرگرتووە. دەکرێ کەمێک زیاتر لەگەڵ ئەم تیۆریسییەنە و کتێبە ناودارەکەی سەبارەت بە کۆمەڵگەی خەیاڵی (وێناکراو) ئاشنامان بکەن؟ هەروەها ئێوە چۆن لە چوارچێوەی تیۆریکی کتێبەکەتان کەڵکتان لەم تیۆرییە وەرگرتووە؟

کاتێک مرۆڤ پەیوەندیی ڕۆمان و نەتەوە بە گشتی و بە دیاریکراوی دەخاتە بەر باس، ناچارە ئاوڕ لە زۆر لایەنی تیۆریک بداتەوە. یەک لەم بوارانە بواری چەمکی نەتەوەیە. توێژەری ئەم بوارە دەبێ هەڵوێستی لەسەر کۆی ئەم باسانە هەبێت کە لە دوو سەدەی ڕابردوودا لەسەر ئەم چەمکە کراون. چەمکی نەتەوە و پێناسەکردنی ئەوەندە ئاڵۆزە کە هێندێک کەس واز لە پێناسەکردنەکەی دێنن و بە شێوەیەکی پراگماتیستی لێی دەڕوانن. لێرەدا با بڵێم کە ئەمە تایبەتمەندیی ڕۆمانیشە و پێناسەکردنەکەی ساناتر لە هی نەتەوە نییە. تا ئەو جێگایەی دەگەڕێتەوە سەر لایەنی تیۆریکی باسی تێزەکەی من، بە شێوەیەکی گشتی هەوڵم داوە بزانم پێوەندیی هۆکار و هۆکردییانەی (cause and effect) نەتەوە و نەتەوەخوازی (nationalism) چییە. مرۆڤ دەکرێ کۆی بۆچوونەکانی باوی ئەم بوارە بە سێ جۆر دابەش بکات: ١. بۆچوونی سەرەتایی و خوێنی (primordial). ٢. بۆچوونی مۆدێرن و سازکراوی (constructivist). ٣. بۆچوونی تێکەڵاو و سیمبۆلیکی ئێتنیکی (ethno-symbolist) . هەر کام لەم بۆچوونانە مێژوویەکیان لە سەرهەڵدان و گەشەکردن هەیە و لە بواری مێژووییەوە و لە شوێن و سەردەمی جیاوازدا ئەزموون کراون و دەکار هاتوون. بۆ نموونە مرۆڤ دەکرێ قسە لە خوێندنگەی ئاڵمانی و فەرەنسی و تەنانەت سلاویکی (Slavic)ی ناسیۆنالیزم بکات. مرۆڤ دەکرێت ئاوڕ لە پێشەنگانی ڕۆمانتیزمی ئاڵمانی بداتەوە و بۆچوونی کەسانی وەک فیختە و هێردێر و پێداگریی ئەوان لەسەر لایەنە بەرهەستەکانی (objective) نەتەوە ببینێت. یان هەر بەم چەشنە سەیری ئەزموونی شۆڕشی فەرەنسە بکات و باس لە لایەنی زەینیی (subjective) چەمکی نەتەوە بکات و بۆچوونی کەسانی وەک ڕۆسۆ و پرسی شارۆمەندی و ئیرادەی هاوبەش بۆ نەتەوەسازی بە بنەمای لێکدانەوە بگرێت. دەکرێ تەنانەت لە تێکهەڵکێشکردنی ئەم دوو بۆچوونە بگاتە ئەنجامێکی نێوانبەشییانە (intersectional).

سەرهەڵدانی بزووتنەوە فراوانخوازە گشتگیرەکانی وەک پانتورکیسم و پانئیرانیزم و پانئیسلامیزم و هتد دەتوانن ڕیشەیان لە کارکردی بیر و هزری لە جۆری ناسیۆنالیزمی گەلانی سلاڤ (slavic) لە نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەم و دواتردا بێت. ڕەنگدانەوەیەکی ئەم بۆچوونانە تەنانەت دەکرێ لە لیستە دوورودرێژەکەی ستالینیشدا ببیندرێت کاتێک بۆ پێناسەی نەتەوە، ژمارەیەکی زۆر خاڵی هاوبەش وەک پێشمەرج و پێوەری نەتەوەبوون ڕیز دەکات. چوارچێوەی هزریی تێزەکەی من تا ئەو جێگایەی دەگەڕێتەوە سەر نەتەوە، ئەوە بوو کە نەتەوە شتێکی مێژوویی نییە، بەڵکو لە قۆناغێک لە قۆناغەکانی مێژوودا ساز دەکرێت. بە گوێرەی تیۆریگەلی کەسانی وەک ئێریک هابسباوم و ئێرنێست گێلنەر و بێنێدیکت ئاندێرسەن، دواجار ناسیۆنالیزم هۆکارێکە بۆ بەرهەمهێنانی نەتەوە وەک هۆکردێک. بە واتایەکی دیکە لە ڕوانگەی ئەوانەوە، بزاڤێکی کۆمەڵایەتیی پشتئەستوور بە پێشەنگێکی سیاسی و فەرهەنگی لە ڕەوتێکی سیاسی و فەرهەنگیدا (ناسیۆنالیزم)هەوڵی سازکردن و خەملاندنی ناسنامەیەک/پێکهاتەیەک دەدات کە نە نەتەوە ناوزەد کراوە. بەڵام بنەماکانی ئەو زەینییەتە هاوبەشەی کە دواتر لە ئاکامی بزووتنەوەیەکی نەتەوەخوازانەدا ساز دەبێت بە باوەڕی من ڕیشەگەلی فەرهەنگین. ڕێک لێرەدایە کە پێی بێنێدیکت ئاندێرسن دەکەوێتە نێو تێزەکەی منەوە. ئەو باوەڕی بە بنەما فەرهەنگییەکانی نەتەوە هەیە کە دەبن بە کەرەسەیەک بۆ سازکردنی زەینییەتی کۆمەڵگە خەیاڵییەکان. مەبەست لە کۆمەڵگە خەیاڵییەکان ئەوەیە کە هیچ کۆمەڵگەیەکی مرۆیی لە ئاستی نەتەوەدا لەئارادا نییە کە هەموو ئەندامەکانی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یەکتر بناسن و یەکتریان بینیبێت. بەڵام سەرەڕای ئەم ڕاستییە، ئەندامانی نەتەوەیەک تا ڕادەیەک هەست بە هاوچارەنووسی دەکەن کە تەنانەت ئامادەن لە بۆ نەتەوەکەیان گیانیشیان بەخت بکەن. بە واتایەکی دیکە ئەندامانی نەتەوە نەک وەک خزم و ناسیاوی ڕاستەوخۆ هاوخوێن، بەڵکو وەک کەسانێک کە لە زەین و خەیاڵی یەکتردا هەن لە چوارچێوەی نەتەوەیەکدا پێناسە دەکرێن.

پرسی ڕۆمانیش لەم سۆنگەیەوە بۆ ئاندێرسن گرنگە. کاراکتەرەکانی ڕۆمانێک شەرت نییە هەموویان یەکتر بناسن، بەڵام لە چوارچێوەی جیهانی ڕۆمانەکەدا بێ ئەوەی کە هەموویان ڕاستەوخۆ پێوەندییان بە یەکترەوە هەبێت، کارتێکرییان لەسەر زەین و کردەوەی ئەوانی دیکەدا هەیە. ئەوە بە هەڵکەوت نییە کە ڕیشەکانی سەرهەڵدانی ڕۆمان و نەتەوە زۆر وەک یەک دەچن و لە باری زەمەنییشەوە ئەم دوو دیاردەیە کەم تا زۆر وێکڕا سەر هەڵدەدەن. هەڵبەت ئاندێرسن لە کارەکانیدا ئاماژە بە ڕۆمانگەلی دیاریکراویش دەکات کە دەتوانن وەک ئۆلگویەک بۆ ڕەنگدانەوەی ڕەوتی نەتەوەسازی سەیر بکردرێن. کەواتە ڕۆمان وەک جیهانێکی خەیاڵی و لە سۆنگەی پێوەندیی کاراکتەرەکان وەگێڕ و ڕەنگدانەوەی لە زەینی خوێنەردا دەتوانێت شێوازێک بێت لە نەتەوە. هەروەها لە بواری ڕەنگدانەوەی هەلومەرجی تایبەتیی فەرهەنگی و مێژوویی و سیاسیی خەڵکانێکی دیاریکراویشدا دەتوانێت دەقێک بێت بۆ دەرخستنی پێوەندیی دوولایەنەی نەتەوە و گێڕانەوەکەی لەسەر یەکتر. بە واتایەکی دیکە هەلومەرجی تایبەتی نەتەوە کار دەکاتە سەر گێڕانەوەکە و گێڕانەوەکەش کار دەکاتەوە سەر ڕەوتی سازکردنەوەی نەتەوەکە. لایەنی دروستکراویی ناسنامەی نەتەوەیی و تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتی و کەسایەتییەکانی کۆمەڵگە و تاکەکانی، دەکرێت لە گێڕانەوە ڕۆمانییەکاندا زۆر بە بەرچاوی ببیندرێن. وەک نموونەیەک دەتوانم ئاماژە بە ڕۆمانی ئامریکایی

و بریتانیایی و کەنەدایی بکەم کە ئەگەرچی هەموویان، بە زمانی ئینگلیسی دەنووسرێن، بەڵام هەر یەکەیان هەڵگری ناسنامەیەکی دیاریکراو و گرێدراوی کۆمەڵگەی خۆیەتی. لێرەدا باسی ڕۆمانگەلێک لەم وڵاتانە کە بە زمانەکانی دیکە، بۆ نموونە. فەرەنسی و کێلتی دەنووسرێن ناکەم، ئەگەرچی ئەم باسە دەتوانێت لەسەر ناوەڕۆکی ئەوانیش هەر ڕاست بێت.

تا ئەو جێگایەی دەگەڕێتەوە سەر سەرمایەداریی چاپ (print capitalism) ئاندێرسن دیاردەی چاپی کتێب لە سەردەمی مۆدێرندا بە ڕێگەخۆشکەری نەتەوەسازی و گەشەی نەتەوەیی دەزانێت. ئەوە بە هاتنە ئارای پیشەسازیی چاپەوەیە کە لە نیوەی دووهەمی سەدەی پانزدەهەمەوە ٢٠ میلیۆن کتێب لە ئوروپا چاپ دەکرێت و لە سەدەی شانزدەهەمدا ئەم ژمارەیە دەبێتە ٢٠٠ میلیۆن. بێگومان ئەم ژمارانە لە سەدەکانی دواتردا هەر زیاتر و زیاتر دەبن. لێرەدا کتێب دەبێت بە کاڵایەک کە دەفرۆشرێت و ناوەندی بڵاوکردنەوە قازانجی لێ دەکات و ئەمەش تایبەتمەندییەکی سیستمی سەرمایەدارییە. پرس ئەوەیە لە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراودا پیشەسازیی چاپ چەندە ئامادەیی هەیە و چەندە گەشەی کردووە. لە نەبوونی ئەم پیشەسازییەدا قسەکردن لە پێکهێنان و خەملاندنی زەینییەتێکی نەتەوەیی و سازکردنی کۆمەڵگەیەکی خەیاڵی، زۆر ئەستەم دەبێت. وەک نموونە ئێمە هەمووومان باسی بیری نەتەوەیی لای ئەحمەدی خانی لە سەدەی حەڤدەهەمدا دەکەین و مەم و زین بە بنەمایەک بۆ ناسنامەی خۆمان دادەنێین. باشە با ئەمە بەراورد بکەین لەگەڵ بیر و بۆچوونەکانی کالڤین و لۆتەر لەسەر پرۆتستانتیزم. ئەگەر پیشەسازیی چاپ لە ئارادا نەبوایە و وەرگێڕانەکانی ئینجیل بە زمانە ناوچەییەکانی ئوروپا بە بەربڵاوی نەگەیشتبانە دەست خوێنەران، ئەم باوەڕە چۆن بڵاو دەبووەوە. بیر و هزری ئەحمەدی خانی لە نەبوونی دەرفەتی چاپ و بڵاوبوونەوەیدا دواجار لە زیندانی چەند دەستنووسێکدا لە حوجرەی چەند فەقێ و ماڵی چەند بەگێکدا قەتیس دەمێنێتەوە و هەرگیز نابێت بە ئایدۆلۆژیایەکی بزوێنەری نەتەوەخوازانە بۆ سازکردنی نەتەوەیەک. ئەوە بە هێچ لەونێک بە هەڵکەوت نییە کە بۆ یەکەم جار لە ڕۆژنامەی کوردستانی بەدرخانییەکان لە تاراوگەدا بۆ جاری یەکەم بەشگەلێک لە مەم و زین بڵاو دەبێتەوە و هەروەها ئەمەش بە هیچ لەونێک بە هەڵکەوت نییە کە سەرەتاکانی بزاڤی نەتەوەخوازیی کوردی گرێدراوی ڕۆژنامەی کوردستانە لە دوایین ساڵەکانی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا. بە باوەڕی من بەسەرهاتی پیشەسازیی چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێب لە کوردستاندا دەتوانێت لە دوێنێ و ئەمڕۆدا پیوەرێکی چاک بێت بۆ هەڵسەنگاندنی تایبەتمەندییەکانی ڕەوت و ئاست وچارەنووسی بزاڤی نەتەوەخوازیی کورد.

هەر لە تێزەکەتاندا چۆن بەو دەرئەنجامە گەیشتوون کە دەتوانن لە نێوان پێنج ڕۆمانی فارسی و کوردیدا بەراوردکاری بکەن؟ لە کاتێکدا ڕۆمانە کوردییەکان هی سێ پارچەی کوردستانن و لە بەرامبەردا ڕۆمانی فارسیمان هەیە؟ ئایا دەکرا هەر هەمان بەراوردکاری لە نێوان ئەو پێنج ڕۆمانە کوردییە لەگەڵ پێنج ڕۆمانی تورکی ئەنجام بدەین؟

بنەمای تێزی من پێوەندیی نێوان نەتەوە و ڕۆمانە. بۆ ئەم مەبەستە گریمانەی من بریتی بووە لە پێوەندیی ڕۆمان و نەتەوە بە پرۆژەی مۆدێرنیتەوە. لە ڕوانگەی تیۆرییە

دەکارهاتووەکانی منەوە مۆدێرنیتە لە بوارە جیاوازەکاندا دەرهاویشتەی خۆی هەبووە. لە باری کۆمەڵایەتییەوە ئابووری دەستمایەداری/ کاپیتالیستی/ سەرمایەداری جێگای شێوازەکانی پێشووتری بەرهەمهێنان دەگرێتەوە. نەتەوە دەبێت بە مانیفێستی سیاسیی مۆدێرنیتە. وتار (essay/article) دەبێت بە دەرهاویشتەی نووسینی بابەتییانە. ڕۆمان دەبێت بە مانیفێستی ئەدەبییانەی گێڕانەوە و جێگای ڕۆمانس/حەماسە دەگرێتەوە. لێرەدا پێویست بوو کارتێکەرییەکانی ئەم دەرهاویشتانەی مۆدێرنیتە لەسەر یەکتر بەتاقی بکرێنەوە. بۆ نموونە لەنێوان نەتەوەی خاوەن دەوڵەت و نەتەوەی بێ دەوڵەتدا لێکۆڵینەوە بکرێت کە چ جیاوازییەکی گێڕانەوەیی مۆدێرن، واتە ڕۆمان، هەیە. دەوڵەت نەتەوەی ئێران و ڕۆمانی فارسی چ کارتێکەرییەکیان لەسەر یەکتر هەبووە؟ بێدەوڵەتی لە بەستێنی کۆمەڵگە کوردییەکاندا چ کارتێکەرییەکی لەسەر ڕۆمانی کوردی هەبووە؟ ڕۆمانەکان لە دونیای خەیاڵیی خۆیاندا چەندە لەژێر کارتێکەریی فەزای دەوڵەتداری و بێدەوڵەتیدا بوونە؟ هەر بەم چەشنەش ڕۆمانەکان لە گێڕانەوەکانی خۆیاندا و لە جیهانە خەیاڵییەکانیاندا چەندە ڕەنگدەرەوەی ئەم دیاردانەن و چەندە هاندەری ئەم قەوارە سیاسییانەن؟ ڕەوتی مۆدێرنیزاسیۆن لەم دوو بەستێنە جیاوازەدا چەندە کارتێکەریی لەسەر سەرهەڵدانی ئەم ژانرە ئەدەبییە هەبووە؟ ئەمانە و گەلێک پرسیاری دیکە لەم لێکۆڵینەوەیەی مندا خراونەتە بەر باس.

هەر لیکۆڵینەوەیەکی زانستی و ئاکادیمیک دەبێ بە پرسیارگەلی دیاریکراو/ کۆنکرێتەوە دەستنیشان بکرێت و بواری وڵام و لێکۆڵینەوەکەش تەواو بەرتەسک و سنووردار بکرێت. هەڵبژاردنی پێنج ڕۆمان لەو دوو زمانانەدا لەم ڕوانگەیەوە دێت. بەڵام بە چ پێوەرێک ئەم ڕۆمانانە هەڵدەبژێری؟ دەبێ تا ئەو جێگایەی دەلوێت ڕۆمانە هەڵبژێردراوەکان نموونەی تیپیکال/نوێنەرانەی (representative) زمان و مێژووی گێڕانەوەی مۆدێرنی ئەو زمانە بن. دەبێ پێوەرەکان دەستنیشان بکرێن و هەڵبژاردنەکان پاساوی تیۆریک و بەرهەستیان هەبێت. ئەوە ڕاستە کە ڕۆمانە کوردییەکان سەر بە سێ پارچەی کوردستانن و لانی کەم دوو دانەیان لە دەرەوەی کوردستان و لە دیاسپۆرای کوردیدا بەرهەم هاتوون. بەڵام ئەمانە هەموویان خۆیان وەک ڕۆمانی کوردی ناساندووە. ڕۆمانە فارسییەکانی بەرهەمهاتوو لە ئەفغانستان و تاجیکستان خۆیان بە ڕۆمانی ئەفغانی و تاجیکی پێناسە دەکەن نەک ڕۆمانی فارسی. ئەمە لە کاتێکدایە وێکچوویی زمانی و زاراوەیی ئەوان لە وێکچوویی زاراوەیی و زمانیی ڕۆمانە کوردییەکان ئەگەر زیاتر نەبێت کەمتر نییە. بەڵام هەبوونی دەوڵەت نەتەوەکانی ئەفغانستان و تاجیکستان و ئێران، پۆلێنکردنی ئەم ڕۆمانانەی خستووەتە بارێکی دیکەوە و فۆڕمی نەتەوەیی جیاوازی پێ بەخشیون.

بێگومان دەکرێت ئەم لێکۆڵینەوەیە لەنێوان ڕۆمانە کوردییەکان و ڕۆمانگەلی تورکی و عەرەبییشدا بکرێت. ڕۆمانی عەرەبی لەم بارەوە زۆر سرنجراکێشە. یەک زمان و بیست و دوو دەوڵەتی عەرەبی! لە هەمووی ئەم وڵاتانەدا عەرەبی زمانی فەرمییە. بەڵام مێژووی ڕۆمانی ئەم وڵاتانە زۆر جیاوازە. ڕۆمانی میسری و جزایری دوو دیرۆکی جیاوازیان هەیە و لەژێر باندۆری دوو گوتاری جیاوازدا نووسراون. ئەمە بۆ هەموو وڵاتانی عەرەبی ڕاستە و گرنگە مرۆڤ ناوەرۆکی ڕۆمان لەم وڵاتانە سەرەڕای ئەوەی بە یەک زمان نووسراون، هەڵسەنگێنێت. جیاوازییە گوتاری و زمانی و ناوەرۆکییەکانی ئەم ڕۆمانانە زۆر ڕاستیی کۆمەڵایەتی و سیاسیمان

بۆ روون دەکەنەوە. بەراوردیشـــیان بۆ نموونە لەگەڵ ڕۆمانی کوردی، هەمدیسان پێوەندیی گێڕانەوە بە بەستێنی سیاسی و کۆمەڵایەتیی بەرهەمەکان نیشان دەدات.

ئـەو لێکۆڵینەوانەی من لەســەر ڕۆمانی تورکـی بینیومـن زۆر بە جوانـی پێوەندیی گەشـەی ئابـووری و کۆمەڵایەتـی و گۆڕانکاریی سیاسـی لەگەڵ سـەرهەڵدان و گۆڕانی گێڕانەوەیی نیشـان دەدەن. بێگومان بەســەرهاتی ڕۆمانی کوردی لـە باکوور و لە وڵاتی تورکیاش ئەو ڕاسـتییە دەردەخات کە گوتاری ئەدەبیی گێڕانەوەیی لە چ پێوەندییەکی چڕوپڕدایە لەگـەڵ بەسـتێنی گوتارییانەی خۆیدا. باسکردن لە نەبوونی هیچ دەرفەتێک بۆ سـەرهەڵدان و گەشـەی ڕۆمانی کوردی لە تورکیا و بە کـردەوە بەراوردکردنی چەند ڕۆمانی کوردی لەگەڵ چەند ڕۆمانی تورکی، ئەگەر بەباشی و بە پشتبەستن بە تیۆریگەلی پێوەندیدارەوە بەڕێوەبچێت، دەتوانێت تیشک بخاتە سـەر پێوەندیی ئەدەبی گێڕانەوەیی بە سیاسـەتەوە و گەشـەی زمانی و ئەدەبی بە هەلومەرجی سیاسییەوە. ئەوکات گرنگیی ئەو قسە دانسـقەیەی، جودیت فێترلی (Judith Fetterlley)، لێکۆڵەرەوەیەکی ئامریکاییمان، زیاتر بۆ ڕوون دەبێتەوە کە دەڵێت «سەرتاپای ئەدەبیات سیاسییە.»

لێکۆڵینـــەوەی لەم چەشـــنە دەتوانن زۆر لایەنی شـــاراوەی زەینییەتی تاک و کۆمەڵی کوردیمـــان بـــۆ ڕوون بکەنـــەوە. بـــۆ نموونە کاراکتەرەکانـی ڕۆمانـی کـــوردی چ جۆرە پێوەندییەکیـــان بە یەکتـــرەوە هەیە و چۆن لەگەڵ یەکتر هەڵسـوکەوت دەکەن؟ دایکان و باوکان پرســـی دەســـەڵات لەنێوان خۆیاندا چـــۆن بەڕێوە دەبـــەن و مردن لـــە گێڕانەوە کوردییەکانـــدا چۆنە؟ بە کورتی دەکارهێنانی تیۆریگەلێک لەسەر گێڕانەوەناسی، دەتوانێت یارمەتیـــدەری ڕوونکردنـــەوەی زیاتـــری گێڕانـــەوەی کـــوردی و بەراوردیـــان لەگەڵ «ئەوانی دیکەی کـــوردی» بێت. هەلومەرجی دایکـــی کورد لە ڕۆمانی کوردی و فارســـیدا کـــە لە ئەنجامـــی لێکۆڵینـــەوەی مندا خۆی دەرخست، زۆر سەرنجڕاکێش بوو. من پێشتر بیرم لەوە نەکردبووەوە و دواتر زانیم کە وەک شـــتێک لە ناخوداگای گێڕانـــەوەی کوردیدا، دایکان یان نین، یان نەخۆش و بێدەسەڵاتن. ئەگەر دایک وەک سـیمبۆلی نیشتمان سەیر بکەیـن، ئەوکات دەبینین چۆن گێڕانەوەکان، ئەگەر جـوان داڕێژرابـن، دەتوانن گوزارە لە هەست و نەستی ئێمە بکەن.

با لێرەدا بۆ مشـــتومڕێکی کۆن لە ئەدەبیاتی جیهانیدا بگەڕێینەوە. ئەگەر سەرنج بە نووسەرێکی وەک میلان کۆندرا بدەین کە خەڵکی چێکە و بە فەرەنســـی دەنووســـێت، ئایا دەتوانین یاشار کەماڵ یـــا عەلی ئەشـــرەف دەروێشـــیان وەک ڕۆماننوسی کورد ئەژمار بکەین؟ زمان چ دەورێک دەبینێت؟

لـــە دونیـــای ئێســـتادا زۆرن ئەو کەســـانەی بە زمانێـــک جگە لە زمانی زگماکیان دەنووسن. پرسی ئەوەی نووسەرێکی سەر بە نەتەوە و وڵاتێکی دیاریکـــراو بـــە زمانێکی دیکە دەنووســـێت پرسێکی سرنجڕاکێشە. کۆندێرای پرسیارەکەی ئێـــوە لەبـــەر دەرچوونی لە وڵاتـــی خۆی و نیشـــتەجێبوونی لە فەرەنســـە دەســـتی بە نووســـین بەم زمانە کرد. بەڵام پێناسەی ئەو وەک نووســـەرێکی چێکـــی، وەک شـــتێکی نەگۆڕ، هەر مایـــەوە. ژۆزێف کۆنرادی پۆڵۆنی وەها لە زمانی ئینگلیســـیدا قاڵ بووەوە کە بۆ خەڵکانی خوێندەوار و شارەزای بواری ئەدەب نەبێت زەحمەتە مرۆڤ هەست بەوە بکات ئەم نووســـەرە ئینگلیســـی نییە. کەســـانێک کە بیانەوێت ژیاننامەی کۆنراد بنووســـن ناتوانن حاشـــا لە شـــوێنی لەدایکبوون و سەردەمی

منالّیی ئەو، واتە پۆلۆنیا/لیهستان بکەن. بەڵام دڵــی تاریکیــی ئــەو هــەر بە ئینگلیســی دەمێنیتــەوە و هــەر دەچێتــە چوارچێوەی ئەدەبی ئینگلیسی. ئەمین مەئلووفی لوبنانی و نووســین بە زمانی فەرەنسییش هەر شتێکی لــەم چەشــنەیە. کازۆ ئیشــیگارۆی ژاپۆنی، ســەلمان ڕوشدیی هیندی و ئەلیف شەفەقی تورکیش سێ نموونەی دیکەی ناسراو و جێی ســرنجی ئەم جۆرە نووســەرانەن کە زمانی نووســین و زمانــی شــوێنی لەدایکبوونیان جیاوازە. ڕەوتی خێرا و چڕی جیهانیبوون ئەم دیاردەیــەی هێنــدەی دیکە ئاڵــۆز کردووە. ئیدوارد سەعید لە فەلەستین لەدایک دەبێت و لــە قاهیرە مەزن دەبێت و دوایە لە ئامریکا دەبێتــە کەســایەتییەکی ئاکادێمیکــی ناوبــەدەرەوەی جیهانی. ئەو بە ئینگلیســی دەنووســێت، بەڵام ســەرتاپای هاوارەکانی بۆ خەڵکی عەرەبی فەلەســتینییە. ئیشــیگارۆی ژاپۆنــی لە لەنــدەن مەزن دەبێــت و دواتر خەڵاتی نۆبێلی ئەدەبیات وەردەگرێت و زیاتر بە باتلێری ڕۆمانی پاشماوەی ڕۆژ دەناسرێتەوە هەتــا بــە ســامورایی ژاپۆنــی. دەکرێ بە نموونەگەلی لەم چەشــنە، لیستەکەم چەند هێندەی دیکە درێژتر بکەمەوە.

لەبــەر زۆر هــۆکاری فەرهەنگــی و کۆمەڵایەتی و تەنانەت سیاســی، زۆر نووسەر بە زمانی زگماکی خۆیان بەرهەمەکانیان بڵاو ناکەنەوە. هێندێکیان هەر نازانن و ناتوانن بە زمانی زگماکی خۆیان بنووســن. هێندێکیان ناخــوازن و هێندێکیــان بۆیــان گرنگ نییە بــە چ زمانێک دەنووســن. ســەردەمانێک و لــە قۆناغگەلی بــەر لە ســەردەمی مۆدێرندا زمانەکان کارکردی جیــاوازی کۆمەڵایەتی و پێوەندیگرتن و زانســتییان هەبوو. لە جیهانی ناســراو بە جیهانــی ئیســلامدا جۆرێک لە دابەشــبوونی کارکردی زمانی لە سەدەکانی ســەرەتای بڵاوبوونەوەی ئیسلام لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕۆژاوای ئاسیادا لەئارادا بوو. لە سەدەی دەهەم و یازدەهەمی زایینیدا زۆر نووســەری ئێرانی نووســین بــە زمانی عەرەبییان بە شانازی دەزانی. ئەوە نووسەرانی ئێرانی بوون کە بە زمانی عەرەبی دەیاننووسی و پەرەیان بە مێژوونووسی و زانستگەلی دیکە دەدا. ڕێزمانــی عەرەبی و مێــژووی جیهانی ئیسلام بە دەستی نووسەرانێک دەنووسرا کە عەرەبی زمانی زگماکیان نەبوو. کەسانی وەک سیوتی، تەبەری، غەزالی، فارابی و ئیبنی سینا بە شــانازییەوە زمانی عەرەبییان دەکار دێنا. لەڕاســتیدا عەرەبی زمانی زانست بوو. فارسی لە ســەدەی یازدەهەمەوە بەرەبــەرە دەبووە زمانی دیوانــی و دەرباری و پێوەندییەکان لە ڕۆژهەڵاتی جیهانی عەرەبەوە هەتا بەشــێکی زۆر لــە ئاســیای ئەمــڕۆ. تەنانەت لە ســێ ســەدەی پێش کۆلۆنیزەکردنی هیندســتان لەلایەن بریتانیاییەکانەوە، ئەوە زمانی فارسی بوو کە لە بەڕێوەبەرایەتیی ئەم وڵاتەدا دەکار دەهات. وەرگێــڕ و نووســەرێکی بەناوبانگی ســوێدی بە ناوی ئێریک هێرمێلین لە سپای ئینگلیســدا کاری کردووە و لە هیندســتان فێری فارســییەکی ئەوتۆ بووە کە لە سەدەی نۆزدەهەمــدا بە دەیان بەرهەمی کلاســیکی فارســی، وەرگێڕاوەتە ســەر زمانی سوێدی. لە ســەدەی چواردەهەمەوە تــا کۆتاییەکانی ســەدەی نۆزدەهەم ئــەوە زمانــی تورکیی عوسمانی بوو کە لە دامودەزگا سەربازییەکاندا دەکار دەهات، بەڵام ســوڵتانەکانی عوسمانی بە شانازییەوە ســەر دیوارەکانی کۆشکەکانی خۆیان لە ئیســتامبول بە شــیعری فارســی دەڕازانــدەوە. هەتــا ئــەم دواییانــەش و لە هێندێک شــوێن، ئێستاشــی لەگەڵدا بێت، فەقێ کوردەکان لە مزگەوتەکانی کوردستان گوڵســتان و بووستانی ســەعدی دەخوێنن. شاعیرانی کلاســیکی کورد، بۆ نموونە نالی و مەحوی و شێخ ڕەزا زۆر بە سانایی بە فارسی و تەنانەت تورکییش شیعر دەنووسن.

لە جیهانی ڕۆژاواشدا ڕەوتێکی لەم چەشنە

لە ئارادا بووە. سەردەستیی زمانی لاتین بۆ چەندین سەدە ببووە هۆکاری نووسین بەم زمانە لە دەرەوەی ناسنامە ئێتنیکی و زمانییەکاندا. ئەوە لە بەراییەکانی سەردەمی ڕووناککردنەوە (enlightenment)دایە کە وەردەوردە زمانی لاتینی جێی خۆی دەدا بە زمانگەلی ناوچەیی وەک فەرەنسی و ئینگلیسی و ئالمانی. جگە لە هێندێک ڕیزپەڕی وەک دانتێ و چۆسەر کە بە ئیتالیایی و ئینگلیسییان دەنووسی، ئەوە تەنیا لە سەدەی حەڤدەهەمەوەیە کە ئیتر نووسین بە زمانگەلی ناوچەیی لە ئورووپادا باو دەبێت و سێرڤانتێسی سپانیایی و شێکسپیری ئینگلیسی دەبنە نموونەی بەرزی نووسین بە زمانگەلی ئورووپایی. ئەگەر سەرنج بدەینە دەستپێکی ئەم ڕەوتە لە نیوەی دووهەمی سەدەی پانزدەهەمەوە، دەبینین کە وەرگێڕانی ئینجیل بۆ سەر زمانگەلی ئورووپایی و بیر و باوەڕی چاکەخوازانی وەک مارتین لوتەر (Martin Luther) و جان کالڤین (John Calvin) دەبێتە سەرەتای شۆڕشێکی دەورانسازی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی. لێرەدا دەوری زمان لە ئافراندنی ناسنامە نوێیەکاندا زیاتر لە هەمیشە زەق دەبێتەوە.

لە سەردەمی مۆدێرندا ئەم ڕەوتە کۆتایی پێ دێت و زمان لە چوارچێوەی دەوڵەت نەتەوەکاندا دەبێتە مۆرکی سەرەکیی ناسنامە و هەموو دانیشتوانی وڵاتانی فرە فەرهەنگ و فرەزمان مەجبور دەکرێن بە زمانی سەردەست و فەرمیی دەوڵەت نەتەوە بنووسن و بخوێنن. سەرهەڵدانی چینی ماملاوەندی، وەلە بە لاوازی و کزی، هاوکاتە لەگەڵ بەتۆپزیکردنی زمانگەلی فەرمی لە وڵاتانێک کە کوردەکان تێیاندا دەژین. یاشار کەمالێکی کوردی باکووری کوردستان و ناوچەی شاری وان، هەرگیز دەرفەتی ئەوەی نابێت لە سەردەمی منداڵیدا بچێتە خوێندنگە و کاتێکیش ئەم دەرفەتەی بۆ دەلوێت، زمانی خوێندنەکەی زمانی تورکییە. ئەو ئەم زمانە وا فێر دەبێت کە دواتر دەبێتە یەک لە نووسەرە هەرە مەزنەکانی زمانی تورکی. مرۆڤ دەتوانێت بە تەواوی لەوە تێ بگات کە هەلومەرجی گەورەبوونی یاشار کەمال و قاچاغبوونی زمانی کوردی لە تورکیا دەبنە هۆکار کە ئەو هیچ بژاردەیەکی جگە لە نووسین بە زمانی تورکی بۆ نەمێنێتەوە. ئەوە زۆر بۆچوونێکی ساکارانە و دوور لە ڕاستی و واقیعی سیاسی و کۆمەڵایەتی و پەروەردەییە کە مرۆڤ چاوەڕوانی ئەوە بکات یاشار کەمال بە کوردی بنووسێت. ئەو دەیگوت کوردە، بەڵام نەیدەزانی بە کوردی بنووسێت. ئەوە لایەنی زمانییە. بەڵام کە دەگاتە لایەنی تێم و ناوەڕۆکی بەرهەمەکانی ئەم نووسەرە، دەبینین کە کۆمەڵگەی کوردی و تاکی کورد هەوێنی سەرەکیی گێڕانەوەکانی ئەون. ئەفسانەی چیای ئاگری و ئینجە مەمەد/ حەمەدۆک/مەمەدی زراڤ شتێک نین جگە لە گێڕانەوەی هەلومەرجی ژیانی مرۆڤی کوردی دوای دامەزراندنی کۆماری تورکیا لە دەیەی دووهەمی سەدەی بیستەمدا.

ئەم ڕەوتە لە ئێرانیشدا لەئارادا بووە. محەممەدی قازی و ئیبراهیمی یونسی و عەلی ئەشرەف دەرویشیان، مەنسوری یاقوتی و لاری کرماشانی، زۆریش کورد بوونە و بە کوردییش دواون و کوردیشیان خۆش گەرەک بووە. من لە سوێد و لە کاتی سەردانەکانی عەلی ئەشرەف دەرویشیان، شانس و شانازیی ئەوەم هەبووە چەندین سەعات لەگەڵی دانیشم و قسەی لەگەڵ بکەم. سەرتاپای باسەکانمان لەسەر کورد و ئەدەبیاتی کوردی و ئەدەبیات بە گشتی بووە. لە هەموو گێڕانەوەکانی ئەودا کۆمەڵگەی کوردی بە شێوەیەکی بەرچاو ئامادەیە. ئەو چیرۆکانەی کە ئەو بە فارسی نووسیونی و دواتر کەسانی وەک مامۆستا عەبدوڵڵا حەسەنزادە وەریانگێڕاونەتە سەر زمانی کوردی نیشان دەدەن کە ئەوە تەنێ لەبەر ئەوەی بە فارسی نووسراون دەچنە نێو گەنجینەی کتێبخانەی زمانی فارسییەوە،

ئەگینا وەک ناوەرۆک و تیما تەواو کوردیین. مامۆستا دەرویشیان لەتەنیشت چیرۆک و ڕۆمانەکانیدا دەستی دایە کۆکردنەوەی ئەفسانە کوردییەکانیش و لە چەندین بەرگدا، هەڵبەت بە فارسی، میراتی زارەکیی گێڕانەوەی کوردیی لە فەوتان ڕزگار کرد.

لە عیراق بە هێندێک جیاوازییەوە ڕەوتێکی کەم و زۆر وێکچوو لەئارادا بوو. محەیدین زەنگەنە نموونەیەکی ئەم دیاردەی نووسین بە عەرەبییە. بەڵام هەلومەرجی سیاسی لەم وڵاتەدا هەرگیز نەبووە ڕێگر لەسەر ئەوەی کەسانی وەک مامۆستا مەسعود محەممەد و مامۆستا برایم ئەحمەد و ئەحمەد موختار جاف و عەلائەددین سەجادی و دەیان و سەدان نووسەری دیکەی کورد بە کوردی بنووسن. لە سوریا نووسەری بەناوبانگی وەک سەلیم بەرەکات کە ئێستا لە وڵاتی سوێد دادەنیشێت بە عەرەبییەکی فاخر دەنووسێت و بەرهەمەکانی وەردەگێڕدرێنەوە سەر زمانگەلی جیاواز و لە سوێد خەڵاتی تۆخۆلسکی وەردەگریت. من دوو لە وەرگێرانی سوێدیی بەرهەمەکانی سەلیم بەرەکات، واتە پرۆفیسۆر تێتز ڕووکە و دکتۆر جۆناتان مورێن، دەناسم کە هەر دووکیان پسپۆری زمانی عەرەبین و کەسایەتیی ئاکادیمیکی ناسراوی وڵاتی سوێدن و لە زمانی ئەوانەوە ئاستی بەرزی زمانی و ئەدەبیی بەرهەمەکانی سەلیم بەرەکات دەبیسم. کە بۆخۆم بەرهەمەکان بە وەرگێرانی سوێدی دەخوێنمەوە و لە وەرگێرەکانیش دەبیسمەوە، دەبینم کە هەمدیسان ناوەرۆک تەواو کوردی و کوردستانییە.

لەسەر ئەم بنەمایە زۆر بە سانایی مرۆڤ دەتوانێ بەرهەمەکانی ئەم نووسەرانە لە بواری ناوەڕۆکەوە بە ئەدەبی کوردی ناوزەد بکات کە بە زمانگەلی دیکە نووسراون. ئەمە ڕاستییەکە کە بۆ زۆربەی نووسەرانی کۆلۆنییەکانی ئافریقاش ڕووی داوە. ئەوان بە ساڵان بەرهەمیان بە زمانی وڵاتانی کۆلۆنیالیست، بۆ نموونە ئینگلیسی و فەرەنسی دەنووسی. بەڵام لە قۆناغێکدا هاواریان لێ بەرز بووەوە و وەک نگونی وا تیۆنگۆ دوا کتێبی خۆیان بە ئینگلیسی نووسی و ئیتر بۆ سڕینەوەی ئاسەواری کۆلۆنیالیزم لەسەر زەین و زمانیان، دەستیان کرد بە نووسین و بڵاوکردنەوە بە زمانی ناوچەیی ئافریقایی خۆیان. کتێبی بەناوبانگی سڕینەوەی کۆلۆنیالیزم لە زەین: سیاسەتی زمان لە ئەدەبی ئاریقاییدا(:Decolonizing the mind The politics of language in African literature) لە نووسینی نگوگی وا تیۆنگۆ دواهەمین بەرهەمی ئەو ئاکادێمیسیەنە ناسراوەی کێنیایە. دوای ئەم کتێبە ئەو بڕیار دەدات بە زمانی خۆی واتا کیکویو بنووسێت. نموونەیەکی دیکە لەنێو نووسەرانی ئەفریقاییدا چینوا ئاچێبێیە. ئەو نووسەری کتێبێکە لە ئاستی جیهانیدا زۆر ناسراو بە ناوی شتەکان هەڵدەوەشێنەوە (Things fall apart). ئەویش دواتر بڕیار دەدات بە زمانی نیجێریایی بنووسێت. لەبیرمان بێت سەرەتا ناوی چینوا، ئالبێرت بووە. ئەو بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ کۆلۆنیالیزمی ئینگلیسی، ناوی خۆی دەگۆڕێت بە چینوا ئاچێبێ. مانای ناوەکەی ئەوەیە: «ڕۆحی من دەهانام وەرە!» ئەوە لە سەردەمێکدایە ئاچێبێ لە کاتی کودەتای ساڵی ١٩٥٧ی نیجێریا، لە وڵاتەکەی خۆی دوور دەخرێتەوە. دواتر لە لەندەن تەنانەت بواری خوێندنەکەی لە پزشکییەوە بۆ بواری ئەدەبیات و مێژوو دەگۆڕێت و دواجار دەبێتە پرۆفیسۆرێکی ناوبەدەرەوەی ئەدەبیات و لە زانکۆی بۆستۆنی ئامریکا دەبێتە وانەبێژ و هەر لەوێش سەر دەنێتەوە. کتێبی شتەکان هەڵدەوەشێنەوە، یەک لە شاکارەکانی ئەدەبی پاشکۆلۆنیالیستییە و میلیۆنان نوسخەی لێ فرۆشراوە و وەرگێردراوەتەوە سەر زۆر زمانی زیندووی دونیا. ئەمە بڕیارێکی وشیارانەیە و وەک ئەکتێکی شۆڕشگێرانە دەبیندرێت.

ئیستاش لە کوردستان هەن نووسەرانێک کە دەتوانن بە فارسی و تورکی و عەرەبی بنووسن بەڵام ئەم کارە ناکەن و سەرەڕای بێ بازاڕی و دەستکەوتی کەمی ماددی، لەسەر ئەم ڕەوتە بەردەوامن.

وەک دەبینین زمان دەورێکی سەرەکی دەبینێت لە ئافراندنی ئەدەبیدا و ئەگەر نووسەر بواری هەبێت بە زمانی خۆی بنووسێت و یان بڵێین بتوانێت بە زمانی خۆی بنووسێت، ئەوە دوانەی زمان و ناوەڕۆک یەکگرتوو دەبن و بەرهەمەکە مۆرکی زمانێکی دیاریکراو بەخۆیەوە دەگرێت. هەلومەرجی ئێستای هەموو بەشەکانی کوردستان نیشان دەدات کە نووسین بە کوردی بە شێوەیەکی بەرچاو بووەتە بژاردەی ئاگایانە و وشیارانەی نووسەران و شاعیرانی کورد. وێدەچێت ئەگەر فاکتەرە هاندەرە ئابوورییەکانیش بێنە کایەوە، ئەوە ئەم ڕەوتە جێگیرتر و سەرکەوتووتر دەبێت.

لە ماوەی دەیەی ڕابردوودا دەبینین بەشێکی گرنگ لە ڕۆمانی کرمانجی بە سۆرانی کراوە و لە ڕادەیەکی کەمتریشدا پێچەوانەکەی ئەنجام دراوە. ئێوە ئەمە وەک وەرگێڕان دەبینن، یاکوو پێویستییەکی داسەپاوە بە سەر دۆخی زمانی کوردیدا؟ پێتان وا نییە جیاوازیی ئەلفوبێی ئەم دوو زارە هۆکاری سەرەکییە کە خوێندەواران نەتوانن بەدەر لە خودی تێنەگەیشتن لە زارەکان بەرهەمە ئەدەبییەکان بخوێننەوە؟

لەراستیدا پرسی ئەلفبێ خاڵێکی گرنگی جیاوازیی ئەم ڕۆمانانەیە. بەڵام پرسەکە هەر ئەوە نییە. کرمانجیی سەروو و نێوەراست و خواروو لە بواری سینتاکس/گرامێریشەوە جیاوازییان هەیە. کارتێکەریی فەرهەنگی باوی ئەو وڵاتانەی کوردیان تێدا دەژین، بووەتە هۆکاری هاتنە ئارای کۆمەڵێک وشەی تایبەت بەو فەرهەنگانە. ئەم جیاوازییە لە شقارتە/شەمچە/کبریتەوە بگرە هەتا دەیان و سەدان وشە لە ژیانی ڕۆژانەدا کاریگەری وا دەکەن ئاخێوەرانی کورد نەتوانن بە سانایی لێک تێبگەن. لەبیرمان نەچێت کە ئەمە هەر دیاردەیەکی تایبەت بە کورد و زمانی کوردی نییە، بەڵکو بۆ هەموو زمانێک هەر وایە. ئاخێوەرانی دەری/تاجیک و فارسییش هەمان کێشەیان هەیە و پرسی جوغرافیا و سنوور بووەتە هۆکاری لێکترازانی زیاتری زمانەکەیان کە لە بنەڕەتدا یەک زمانە.

ئەمە دیاردەیەکی زۆر دڵخۆشکەرە کە ڕۆمانگەلی زاراوە کوردییەکان دەگوێزرێنەوە/وەردەگێردرێنەوە سەر یەکتر. ئەم کارە دەبێتە هۆی خوێندنەوەی ئەم ڕۆمانانە و ئاڵوگۆڕی فەرهەنگی لە نێوان ئاخێوەرانی ئەم زاراوانە. وەک ئێوە ئاماژەتان پێ کردووە، پرسی ئەلفبێ پرسێکی گرنگی لێکهەڵاواردنی زاراوە کوردییەکانە. بەڵام ئەگەر ڕاستیت بوێت پرسەکە کەمێک لەمەش ئاڵۆزترە. لە باشووری کوردستان یەک ئەلفبێ دەکار دێت و هەردوو زاراوەی کوردیی نێوەڕاست و کوردیی سەروو بەم ئەلفبێیە چاپ و بڵاو دەبنەوە. لەوێ تەنانەت لانی کەم لە سی ساڵی ڕابردوودا پەروەردەی کوردییش هەر بەم ئەلفبێیە هەبووە. بەڵام ئایا نووسەران و خوێنەرانی کوردی سەر بەم دوو زاراوەیە لە باشوور بە باشی لە کاروباری یەکتر ئاگادارن. من لە دەیان کۆڕ و کۆمەڵی یەکییەتیی نووسەرانی کورد لە باشوور ئامادە بوومە و قسەم کردووە. بەداخەوە زۆر بە دەگمەن تووشی زەینییەتی یەکگرتووی ئەدەبیی ئاخێوەرانی ئەم دوو زاراوەیە بوومە. وەک پێشتر ئاماژەم پێ دا ئەمە تەنێ پرسێکی زمانی نییە و گرێدراوی زۆر فاکتەری کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و بەتایبەت سیاسییە.

لێرەدا دەمەوێت بە خێرایی ئاماژە بە ڕاستییەک بکەم کە من بەهۆی هۆگری و باوەڕم بە مافە دیمۆکراتیکە زمانییەکان ناتوانم لێی بگوزەرێم. ئەویش جیاکردنەوەی پرسی نەتەوەیە لە سیاسەتی یەکزمانی. ئۆلگووی یەک نەتەوە و یەک زمان ئۆلگویەکی هەڵە و مەترسیدارە و ئەو شتەیە کە ڕەزا خان و ئاتاتورک بناغەداڕێژەری بوون لە وڵاتانی ئێران و تورکیا. ئەم سیاسەتە دوای زیاتر لە سەدەیەک نەیتوانیوە لە ئافراندنی نەتەوەیەکی یەکگرتوودا سەرکەوتوو بێت. کوردانیش دەبێ ئاگاداری ئەم ڕاستییە بن و لە داڕشتنی سیاسەتی زمانیدا هەرگیز بیر لە سەپاندنی زاراوەیەک بە سەر زاراوەیەکی دیکەدا نەکەنەوە. پرسی زاراوە کوردییەکان وەک گوتم پرسێکی ئاڵۆز و هەستیارە و تەنێ پرسێکی زمانی نییە. بە باوەڕی من زمانی کوردی لە ئێستادا و بە کردەوە بووەتە زمانێکی جووت ستاندارد. نموونەی ئاوامان لە نۆرویژ و ئەرمەنستان و ئالبانیشدا هەیە و ناتوانێت پێشگیری لە ئافراندنی نەتەوەیەک و پاراستنی مافە زمانی و دیمۆکراتیکەکانی بکات.

هەوڵی ناساندنی ڕۆمانگەلی کوردیی سەروو و کوردیی نیوەڕاست بە یەکتر هەوڵێکی گرنگە و دەبێ بەردەوام بێت. دەستپێشخەریی تاکەکەسیی وەشانخانەکانی ئاراز لە ڕابردوودا و ئەندێشە و ئاڤێستا لە ئێستادا زۆر بەنرخن و هیودارم زیاتر پەرە بستێنێت و بکرێت بە سیاسەتێکی بیرلێکراوی چاپ و پەخش لە کوردستاندا. ڕەخساندنی هەلومەرجی لەباری لێک تێگەیشتنی فەرهەنگی و زمانی و ڕەچاوکردنی ڕێکار و فاکتەرگەلی جیاوازی ڕێخۆشکەری ئەم ئەرکە گرنگە نەتەوەییە، دەتوانێت ببێتە ڕۆژەڤی پلاندارێژیی زمانی لە ئێستا و سبەینێی بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و نەتەوەییەکانی کورد.

تایبەتمەندیی هەر زمانێک ئەوەیە کە بەردەوام لە گۆڕاندایە. گۆڕان لە زمانەکاندا تایبەتمەندیی نەگۆڕی هەر زمانێکە. ئەو زمانانەی کە مێژوویەکی درێژی نووسینیان هەیە زۆر بە سانایی ئەم گۆڕانکارییانە دەردەخەن. چاوێک لە زمانی چەوسەری ئینگلیسی لە سەدەی چواردەهەمدا بکە و لەگەڵ زمانی شێکسپیری دوو سەد ساڵ دواتری بەراورد بکە و دواتر وەرە سەر زمانی دیکێنزی سەدەی نۆزدەهەم و دواجار ڤیرجینیا وۆلفی سەدەی بیستەم، ئەم گۆڕانکارییە زمانییانە زۆر بە هاسانی هەست پێ دەکەی.

ئەم پێشەکییەم بۆ ئەوە بوو کە بڵێم جیاوازیی زمان و زاراوە و پێناسەکانی ئەم دوو شێوە زمانییە شتێکی تەنێ زمانی نین و فاکتۆرگەلی سیاسی و کۆمەڵایەتی بڕیاردەری سەرەکیی دەسنیشانکردنی سنوورەکانی زمان و زاراوەن. لە هەمان کاتیشدا زمان دیاردەیەکی چەقبەستووی دەرەوەی گۆڕانکارییە بەردەوامەکان نییە و لە ڕەوتی مێژوویيدا بە بەردەوامی و لە هەموو بوارەکانی وشەیی، ڕێزمانی و تەنانەت دەرکاندن و گۆکردنیشدا، گۆڕانی بەسەردا دێت.

ئایا دەتوانین ڕۆمانەکانی هونەر سەلیم وەک ئەدەبیاتی تاراوگە دەستنیشان بکەین؟

وەک دەزانین هونەر سەلیم لەڕاستیدا فیلمسازە و فیلمسازێکی تا ڕادەیەکی زۆریش سەرکەوتووە و هێندێک لە فیلمەکانی لە ئاستی نێونەتەوەییدا زۆر سەرکەوتوو بوونە. ئەو لە ساڵی ٢٠٠٤ کورتە ڕۆمانێکی بە زمانی فەرەنسی بڵاو کردەوە بە نێوی تفەنگەکەی باوکم. ئەم کورتە ڕۆمانە کە بە جۆرێک ژیاننامەی خودی نووسەرە و سەردەمی زارۆکایەتیی نووسەری تێدا زەق کراوەتەوە

گێڕانەوەیەکی زۆر سرنجڕاکێش و سەمیمییە. ڕۆمانەکە لە کاتی خۆیدا سەرنجی زۆری خوێنەرانی لە ئاستی ئورووپادا بۆ لای خۆی ڕاکێشا و هەر زوو وەرگێڕدرایە سەر نزیکەی بیست و پێنج زمان. من هەر ئەودەم ڕۆمانەکەم خستە نێو پلانی دەرسدانەوەم لە زانکۆ و چەند لە خوێندکارەکانم بابەتی زۆر بەپێزیان لەسەر نووسی. بۆ خۆیشم وتارێکی ئاکادێمیم لەسەر نووسی و لە گۆڤارێکی باشی ئاکادێمیدا بڵاوم کردەوە. باسی سەرەکیی من ئەوە بوو گەلۆ لە نەبوونی ڕۆمانی سەرکەوتووی کوردی بە زمانگەلی بیانی، دەتوانین ئەم ڕۆمانە وەک دەقێکی گێڕانەوەیی دەحیسێب بێنین کە بە خوێنەرانی بلێت کوردەکان کێن و چیان دەوێت؟ بە لێکدانەوەی وردی گوتارییانە، وڵامی من بەو پرسیارە ئەرێنی بوو. خاڵی زۆر بەرچاوی ئەم گێڕانەوەیە شێوازی گێڕانەوەکە بوو، گێڕانەوەیەکی تەنزئامێز (satirical)و زمانێک پڕ بە پێستی گێڕانەوەکە و ئەو چەند کاراکتەرەی زۆر بە پوخت و پاراوی و بژاردەیی قسە دەکەن. لەم گێڕانەوەیەدا ئێمە دونیای شێستەکانی کۆمەڵگەی کوردی لە باشووری کوردستان لە سیلەی چاوی مێرمناڵێکی کوردەوە دەبینین کە باوکی پێشمەرگەیە و لە شۆڕشێکی چەکدارانەی هەمەلایەنەدا بوون و نەبوونی وڵات و نەتەوەکەی ئەزموون دەکات. مێرمناڵێکی کونجکۆڵی بزۆزی عاشق، بە نیگا تیژ و زەینە بەپرسیارەکەی خۆی تیشک دەخاتە سەر هەموو کەلێن و قوژبنی کۆمەڵگەیەک کە بە چنگ و ددان داکۆکی لە بوونی خۆی دەکات. ئێمە لە سۆنگەی بینین و پرسیارەکانی ئەو مێرمناڵەوە کۆڵانەکانی زەین و هزری مرۆڤی کورد و شۆڕشەکەی دەبینین و لەگەڵ پەژارە و شادییەکانی ئەو شارەزا دەبین. ئاواتەکانی ئەم مرۆڤە و هەڵکشان و داکشانی خەون و خولیاکانی وەک فیلمێک بە بەر چاوی خوێنەردا دەخوشن. ئەو مێرمناڵە هەر لەو سەردەمیدا حەزێکی زۆری لە شاشەی تەلەڤیزیۆنە و هەر کاتێکی چاوی بە تەلەڤیزیۆن دەکەوێت لە دڵەو دەڵێت کە ڕۆژێک دیمەنەکانی ئەم تەلەڤیزیۆنە دەکاتە کوردی. شتێک کە بە ڕیتمێکی گێڕانەوەیی جوان چەندین جار دووپات دەبێتەوە و خوێنەر هەتا قوڵاییی ویستی مێرمناڵەکە دەبات. لە هەمان کاتیشدا بەستێنێکی عاشقانە ڕازێنەرەوەی سەرتاپای گێڕانەوەکەیە. مێرمناڵەکەی ئێمە عاشقی کچێکی هاوتەمەنی خۆیەتی و لەو شاخوداخەدا لەوپەڕی ڕۆمانسییەت و ناسکخەیاڵیدا خەریکی ئەڤینداریە. دواجار نسکۆی شۆڕش و تێکشکانی پێشمەرگە و هێزی کوردی و گەڕانەوەی بەعسییەکان و هەر بەمجۆرەش ئاوارەبوونی مێرمناڵەکە و خێزانەکەیان بەرەو سنووری ئێران بە شێوەیەکی زۆر جوان وێنا کراوە و بە ڕستەی کورتی هێمینگواییانە گێڕدراوەتەوە. دیمەنی شکست و تێکچوونی مۆراڵی باوکی وەگێر زۆر کارتێکەریی لەسەر خوێنەر دادەنێت. کاتێک دوای ماوەیەکی کورت بەشێکی زۆر لە پەنابەرەکان بە شوێن لێبوردنی گشتیی ڕژێمی عێراقەوە دەگەڕێنەوە دەروازەی سنووری، مرۆڤ هەستێکی پڕ لە خەم و پەژارە دایدەگرێت و هەست بە غروری شکاوی کوردان دەکات کە لە میانەی گفتوگۆی مێرمناڵەکە لەگەڵ باوکیدا خۆی دەردەخات.

ئایا ئەمە دەتوانێت وەک ئێوە دەپرسن بەرهەمێکی تاراوگەیی کوردی بێت؟ وەڵامی ئەم پرسیارە لە ڕوانگەیەکەوە ئەرێنییە. ئەگەر ئەدەبی تاراوگە ئەو ئەدەبە بێت کە لەلایەن نووسەرانی سەر بە نەتەوەیەکی دیاریکراووە لە دەرەوەی سنوورەکانی وڵاتی خۆیان و لە کاتی ئاوارەییاندا دەنووسرێت، ئەوە بێ شک ئەم بەرهەمە بەرهەمێکی تاراوگەییە. هونەر سەلیم کوردێکی لەدایکبووی ئاکرێیە و سەردەمی منداڵی و گەنجێتیی لە کوردستان

بووە و دوایـــە ڕێی کەوتووەتـــە هەندەران و لە فەڕەنســـە گیرســـاوەتەوە. بەپێی هێندێک پێناسە لە ئەدەبی تاراوگە دەبێت بەرهەمەکە بـــە زمانـــی نەتەوەییی خودی نووســـەرەکە ئافرێندرابێـــت. بەم پێیـــە ڕۆمانەکەی هونەر سەلیم ناتوانێت بچێتە خانەی ڕۆمانی کوردیی تاراوگـــەوە. بەڵام ئەگەر ناوەڕۆکی بەرهەمەکە بە بنەما بگرین ئەوە هیچ گومانمان نامێنێت کە تفەنگەکەی باوکم بەرهەمێکی کوردانەیە و باس لە کۆمەڵگەی کوردی دەکات. دەنگی تەقەی تفەنگەکـــەی باوکم بە شـــێوەیەکی زۆر ســـەرکەوتوانە، هاوارەبەرەی بەسەرهاتی کوردانـــە لە دەورەیەک لـــە مێژووە پڕ پێچ و خەمەکەی ئەو نەتەوەیەدا.

لێرەدا حەز دەکەم ئاماژە بە ئەو ڕاســـتییە تاڵـــە بکەم کە ئەم کتێبە هێشـــتا بە کوردی بڵاو نەبووەتەوە. کاتی خۆی دکتۆر موحسین عومەر بەشـــێک لە کتێبەکـــەی بە کوردی لە گۆڤارێکـــدا بڵاو کردەوە، بـــەڵام دواتر لە بڵاوکردنەوەی وەستا. هۆکارەکان نازانم، بەڵام ئەوەندەی لێرولەوێ پرسیارم کردووە خودی نووسەر نەیویستووە کتێبەکە بە کوردی بڵاو بێتـــەوە. ئەمە پرســـیارێکە کە حـــەز دەکەم کەســـێک لە کاک هونەری بـــکات و ئەویش وەڵامێکی تێروتەسەلی شیاوی بداتەوە.

ئاینده حەز دەکەم بەراوردێک لەســـەر دوو ڕۆمـــان بکەین کـــە بەڕێزتان وتاری هەڵســـەنگاندنی زۆر باشـــتان لەســـەر نووسیون. گابۆر و گرەوی بەختی هەڵاڵە. هەر دوو ڕۆمانەکە لە لایەن خوێنەرانەوە پێشوازیی باشـــیان لێ کراوە. پێتان وایە ســـەیدقادر هیدایەتـــی و عەتـــا نەهایی نوێنەرایەتیی دوو نەسڵی جیاواز دەکەن؟

سەید قادر و عەتا نەهایی دوو نووســـەری توانـــا و خـــاوەن شـــێوازی تایبەتیـــی خۆیانن.

ئەوەی کـــە ئەوان نوێنەرایەتیـــی دوو جیلی جیـــاواز دەکەن یـــان نا، دەگەڕێتەوە ســـەر پێناســـەی ئێمە لـــە جیل. لـــە بۆچوونێکی گشـــتیدا تەمەنـــی کارا و کاریگەرانەی هەر جیلێـــک لە بـــاری زەمەنییەوە بە ٢٥ ســـاڵ دادەنێـــن. واتا جیاوازیی ٢٥ ســـاڵ تەمەن و ســـەردەم دەکرێـــت بنەمایـــەک بێـــت بـــۆ جیاکردنـــەوەی دوو جیل لە یەکتر. جیاوازیی تەمەنی ئەم دوو نووسەرە ئەوەندە نییە کە بە هاســـانی بە دوو جیل پۆلێنیان بکەین. بەڵام گۆڕانکارییەکانی سەردەمی ئەم دوو نووسەرە دەتوانێـــت وەک فاکتەرێکـــی جیاکەرەوەی جیلییانەی ئەوان دەستنیشان بکرێت. خاڵێکی وەرچەرخانـــی جیاوازیـــی جیـــل دەتوانێت وەرچەرخانـــی گەورەی شـــۆڕش بێت. عەتا ئەزموونی بینین و تەنانەت بەشـــداربوونی لە شۆڕشـــی ١٩٧٩ی ئێراندا هەبووە و یەک لە لاوانـــی ئارامانخـــوازی ئەو ســـەردەمی بووە. ژمارەیەکـــی زۆر لە هاوتەمەنەکانی و تەنانەت هاوڕێیانـــی نزیکی عەتا چەند ســـاڵێک دوای شـــۆڕش ڕوویان لە هەنـــدەران کردووە. ئەمە دروســـت ئەو شتەیە کە سەید قادر ئەزموونی نەکـــردووە. ناکرێت ئەمـــە تەنێ هەڵکەوتێک بێت کە لە هەر ســـێ ڕۆمانی عەتادا جێپێی دەرەوەی وڵات و تاراوگـــە بە زەقی دیار بێت. لاسی گوڵی شۆڕان دوای پازدە ساڵ ئاوارەیی دەگەڕێتەوە شـــارەکەی خۆی هەتا ســـەگی وڵاتەکەی خـــۆی پێی بوەڕێـــت. مێهرەبانی باڵندەکانی دەم با، هەمدیســـان ســـاڵانێکی زۆری لە دەرەوەی وڵات تێپەڕ کردووە. چەند لـــە کاراکتەرەکانی گـــرەوی بەختی هەڵاڵە، ئەگـــەر نەڵێین هەموویان، لە فەزای تاراوگەدا هەناسە دەدەن. ئەمە دەکرێت وەک بەشێک لە فـــەزای پێگەیشـــتن و خەملینی هزری و هەســـتیی عەتا ببیندرێت. بەپێچەوانەوە، لە هەر ســـێ ڕۆمانەکەی ســـەید قـــادردا هیچ شـــوێنەوارێک لـــەم دیاردەیـــە نابیندرێت و کەســـەکان هەموویـــان گرێدراوی شـــوێن و

ڕێگەی خۆیان و وەک دەڵێن بە تۆپیش نابزوون.

کاتێک عەتا گوڵی شۆڕانی نووسی ئەوە تەنیا خەون و خولیاکانی ئەو وەک نووسەرێکی دەروەست بوو کە هانی دەدا ئەم کارە بکات. دەرفەتی چاپ و تەنانەت خوازیارانی ڕۆمانی کوردییش ئەوەندە بەرچاو نەبوون کە مرۆڤ کات و توانایی خۆی تەرخانی نووسینی ڕۆمانێک بە زمانی کوردی بکات. عەتا هەر ئەو دەم دەیتوانی بە فارسی بنووسێت و بێگومان ببێتە خاوەن ناوێکیش. بە لەبەرچاوکردنی هەنبانەی وشە و پێشینەی نووسین و بڵاوکردنەوەی کوردی، ڕەنگە ئەو توانیبای لە ئاستی ئێراندا ببێتە خاوەن ناوبانگێکی لانی کەم مامناوەندی. بەڵام ئەو دوای زریکە و تەنگانەکەی، گوڵی شۆڕانەکەی بڵاو دەکاتەوە و لاسە شۆڕەکەی لە سەردەمانی بەیتەکانەوە دێنێتەوە نێو کۆڵانگەلی حەز و ئاواتە بەرواڵەت نوێ بەڵام بە ناوەرۆک هێشتا هەر نەریتییەکان. ئەو لە سەردەمێکدا گوڵی شۆڕانەکەی دەنووسێت کە هیواکان وەک هیوای نێو ڕۆمانەکە لەرولاواز و سست و ناتەواو بوون. ئەو لە زەمەنێکدا هەوڵی ژیاندنەوەی بەیتە کوردییەکان دەدات کە جۆرێک لە سیاسەتی تواندنەوەی سیستمی دەوڵەت نەتەوەیی، دەرفەتێکی زۆر کەمی بۆ خەملینی نیشانەکانی ناسنامەیەکی کوردی هێشتووەتەوە. سەردەمی لەدایکبوونی لاس، واتا شەڕی یەکەمی جیهانی و هاتنی ڕووسەکان بۆ بانە، لەڕاستیدا، سەرەتای گۆڕانکارییەکی بێ وێنەی ناوچەیی و جیهانییە. سەردەمی کۆتاییهاتنی ئیمپراتۆرییە مەزنەکانی ڕووس و عوسمانی و قاجار. سەردەمی هاتنە ئارای ناسنامەگەلی نوێ کە جێی ناسنامە گشتگیرە ئاینییەکانیان دەگرتەوە. سەردەمی لەدایکبوونی تورک و عەرەب و فارس و چەمکی نەتەوەیە لە ڕۆژاوای ئاسیا و لە ڕۆژهەلاتی ناویندا. سەردەمی قاتوقڕی و فەلاکەتی دانیشتوانی ئەم بەشەی جیهانە. سەردەمی ساڵانی دوای شۆڕشی تورکانی گەنج لە تورکیا و شۆڕشی دەستوری لە ئێران و شۆڕشی دیمۆکراتیک لە ڕووسیایە. جیهان خۆی بۆ قەوارەیەکی دیکەی بوونی خۆی ئامادە دەکات و لاسی ئێمە لەدایک دەبێت. عەتا، نزیکەی حەوت دەیە دوای ئەم ڕووداوانە، بووەتە بەرهەمی ئەم هەلومەرجە پێچەڵپێچە و ئاکامی ئەو هەمووە فاکتەرە دژبەیەکەناوچەیی و جیهانییانە لەگەڵ یەکتر.

> زمان دەورێکی سەرەکی دەبینێت لە ئافراندنی ئەدەبیدا و ئەگەر نووسەر بواری هەبێت بە زمانی خۆی بنووسێت و یان بلێین بتوانێت بە زمانی خۆی بنووسێت، ئەوە دوانەی زمان و ناوەرۆک یەکگرتوو دەبن

بوومەلەرزەیەکی بێ پێشینەی جیهانی لەسەر کاولاشی ئیمپراتۆریی ڕووسیا بانگەوازی لەدایکبوونی یەکەم حکومەتی کرێکاری لە جیهاندا دەدات. ئەتاتورک و ڕەزاخان قۆڵ لە دامەزراندنی دەوڵەت نەتەوەی خۆیان هەڵدەماڵن و بە حاشاکردن لە ناسنامەی زێدەتر لە نیوەی دانیشتوانی جۆغرافیای خۆیان بەردی بناغەی نابەرابەرییەک دادەنێن کە ئێستاش ناڵەناڵی قوربانیانی دوێنێ و ئەمڕۆی کردەوەکانیان گوێی فەلەک کەڕ دەکات. سەدەی بیستەمی ناوچەیەک کە لاسی تێدا لەدایک بوو سەدەی کوشتاری سەدان هەزار مرۆڤە. سەدەی سڕینەوەی ئەرمەن و ئاسۆرییەکانە. سەدەی پەتای ئانفولانزایەکە کە سەدان هەزار مرۆڤی کردووەتە قوربانی. لاس دەبێ بچێت گوڵی شۆڕان بێنێت تا بەڵکو دڵی یار، خۆشییەک تام بکات و ژەهری ئەو هەمووە ئازار و دەردە بێ کاریگەر بکاتەوە.

عەتا دەبێ ڕیشەکانی خەمی بێناسنامەیی

خۆی بگەڕێنێتەوە دوایە. ئەو دەبێ پەنا بۆ مێژوو بەرێت کە چی بوو و چی ڕووی دا. تێگەیشتن لە ئێستا، لە ڕابردووەوە دەست پێ دەکات. عەتا کەرەسەیەکی ئەوتۆی لەبەردەستدا نییە. عەتا لە درێژەی سامانێکی کولتووریی ئەوتۆی گێرانەوەییدا ناژیێت کە دەستی بە هاسانی قەڵەم بگرێت. من دڵنیام نووسین بەم شێوەیە بۆ ئەو سانا نەبووە. ئەو بە هاوارەبەرە و میرزا و سروە تونییەتیی نەدەشکا. بەڵام لەبیرمان نەچێت گوتاری هەر ئێپیستیمەیەک مەیدانێکی تایبەت بە خۆی هەیە و پرشنگی خۆری نووسین تەنیا لە ئاست و مەودای ئەودا دەدرەوشێتەوە و لە چوارچێوەی سنوورەکانی سەردەمی خۆیدا باڵا دەکات و دەخەملێت.

بەڵام گوڵی شۆران مزگێنیی لەدایکبوونی قۆناغێکە کە تێیدا ئەزموونەکانی نوسەرێک خۆیان دەرازێننەوە و گۆڕەپانی هەڵپەرکێی خوێندنەوەی گێڕانەوەیەک دەکوتنەوە کە پێشتر تۆزوخۆڵی نەریت و بۆشاییە کوشندەکان، دەرفەتێکیان بۆ هەناسەی کوردانە نەهێشتبووەوە. وردەوردە هەلومەرجی گێڕانەوەی کوردی و پەلوپۆ گوتارییانەکەی دەگۆڕێت. عەتا بە باڵندەکانی دەم با و گرەوی بەختی هەڵالەی نیشان دەدات کە تواناکانی لە برەودان و هێشتا قسەی ئاخیری نەکردووە. ئەمجارەیان عەتا تەنیا چەند ساڵێک بە کۆڵانی مێژووی شاردا شۆڕ دەبێتەوە و لە بیرەوەریی مێهرەبانەکانی شاردا ڕەنگەکانی دیواری ژیانی ئاوارەیی کەسایەتیی کوردی بەسەر دەکاتەوە. هێشتا دووکەڵی ئاگری شۆڕش بە تەوێڵی مێهرەبانەکانەوە دیارە و پەنجەرەی هۆدەی وەگێر هێشتا دووکەڵی تاڵی سیغارکێشێکی هیواڕووشاوی لێ هەڵدەستێت. دەردی نەریت و نەریتی کوشندە دەستبەرداری کاراکتەرەکانی عەتا نابن و لە هەیبەتی خەنجەرێکدا کۆڵانەکانی بانە و دوندی چیاکانی سنوور دەبەزێنێت و لە گەرەکی فلێمینگبەریی ستۆکهۆلمدا دەفری سنگی هەڵاڵە بە خۆشەویستییەکی هەڵە هیلاک دەکات. لەدایکبوونی ناسنامەیەکی تازە بە زەحمەت لە چنگ ساڵانی ئاوارەیی لاس ڕزگاری دەبێت و لەبن پەردووی خانوبەرەی باوانی باڵندەکانی دەم با قوتاری دەبێت و لە زەبری نووکی خەنجەری میرزا حەمە ڕەشید کە بۆ شێرزادی ناردووە، خۆی ڕزگار دەکات. ئەو ناسنامەیە هێشتا لە تەدارەکی لەدایکبوونادایە.

> **زمان دیاردەیەکی چەقبەستووی دەرەوەی گۆڕانکارییە بەردەوامەکان نییە و لە ڕەوتی مێژووییدا بە بەردەوامی و لە هەموو بوارەکانی وشەیی، ڕێزمانی و تەنانەت درکاندن و گۆکردنیشدا، گۆڕانی بەسەردا دێت**

سەید قادر لەسەر بەستێنی ئەزموونەکانی عەتا و لە سەردەمانێکی دیکەدا پێشبڕکێی نووسینی خۆی دەست پێ دەکات.کەریم و موتەللیبی گابۆڕ لانی کەم پاڵەوان فسفسێک شک دەبەن کە لێی بگەڕێن و یاریی لاساییکردنەوەی هەژیرانە بکەنەوە. سەیدی گابۆڕ لانی کەم دەتوانێت کەریم و موتەللیب بنێرێتە یاریی تۆپی پێ و غیرەتی ئەوەیان وەبەر بنێت باس لە خەونەکانیان بکەن و شوێنپێی خاڵەکانیان هەڵگرن و لەودیو سنوورەکاندا سۆراغیان بکەن. سەید قادر لانی کەم دەتوانێت سەلاحی تۆقی عەزازیل لە بەرامبەر شۆڕشگێڕەکاندا قوت کاتەوە و بوێریی پرسیارکردنی پێ ببەخشێت. سەید قادر دەتوانێت هەوەسی دۆزینەوەی چلۆنایەتیی ئاخافتنی دەرویشانی شێخانی حەمدونی بکات و بەمجۆرە چەنددەنگییەکی زەمەنییانە بە زمانی کوردی ببەخشێت. ئەو ئیتر دەتوانێت هێندە مەیلی فرین بکات کە زمانی گۆڕەشار و سەردەمی ئاویلکەدانی

ئـــازاد بدۆزێتەوە تەنانەت ئەو کاتەی زمانی لە گۆ نایەت. دەکرێت لەســەر شێواز و جیهانی گێڕانەوەکانی سەیدقادر و عەتا زۆر قسە بکرێت. لێرەدا لەبەر سنووری پرسیارەکەی ئێوە تەنیا ئاماژە بە چەند خاڵێک لەسەر گرەوی بەختی هەڵاڵە و گابۆڕ دەکەم. لە بواری شــێوازییەوە گرەوی بەختی هەڵاڵە هەڵگــری دیالۆگێکی چــڕی نێــوان کاراکتــەرەکان و هەروەهــا خودی کاراکتەرەکان لەگەڵ یەکترە. وەگێڕی گــرەو ئەگەرچــی هەمــوو کەلێنوقوژبنێکی گێڕانەوەکەی گرتووە و مەجالی سەرکێشــیی لە کاراکتــەرەکان ئەســتاندووەتەوە و ئیزنی تەنانەت هەڵەیەکی ئاخافتنیشیان پێ نادات و لەوپەڕی پوخت و پاراویدا دەدوێت، بەڵام لانی کەم بەشــێک لە فەزای ژینی کاراکتەرەکانی، فەزایەکــی تــەواو نامۆیە بە ژیانــی مرۆڤی کوردەوە. هەڵاڵە و شێرزاد و دکتۆر سەعید لە مەڵبەندی خۆیــان هەڵکەندراون و لە تاراوگە دەژین. وەگێڕی گرەو ڕیسکێکی گەورە دەکات کە کاراکتــەرەکان لە فەزایەکی نەناســراودا دێنێتە گۆ.

وەگێڕی گابۆڕ هەر لە ســەرەتاوە هەســت بــەو مەترســییە دەکات و بــە «گوتم»ەکانی کاراکتــەرەکان غەمــی تێکەڵــی دەنگەکان دەخوات و بە باوەڕی من تا ڕادەیەکی زۆریش لەم کارەیدا ســەرکەوتوو بــووە. لە گێڕانەوەی عەتــادا برایمۆکــی ڕادیۆ لــە دۆڵ و چیاکانی کوردســتاندا ســەر دەنێتەوە، بەڵام شێرزادی نەریتی دەگەیەندرێتە شەقامەکانی ستۆکهۆلم و بە زەحمەت مەجالــی فێربوونی زمانی نوێ و لەبیربردنــەوەی زمانی کۆنــی پێ دەدرێت. هەڵاڵەش تەنیا بــە هەڵەیەک پێی وایە چوونە زانکۆ لە داوی ئەڤینی باوی کوردەواری، ڕزگاری دەکات و دەتوانێت ڕاهێنانی یاریی هاوڕێیەتی لەگــەڵ دکتۆرێکی کرماشــانی بکات و بەر بە تەقینەوەی حەسرەتە پەنگخواردووەکانی بگرێت. وەگێڕی گرەو دەستی بۆ هێلانە زەرگەتەیەکی مەترســیدار بردووە و لێککردنەوەی ئەو دەنگە ئاڵۆز و وروژاوانەی خســتووەتە ئەستۆی چەند کاراکتەرێک کە تاراوگە دەرفەتی بیچمگرتنی کەسایەتییەکانی لێ ئەستاندوونەوە.

ســەید قادر هەست بەو مەترسییە دەکات و کەریم لە دەربازکردنی ســنوور پەشــیمان دەکاتــەوە و دەیگێڕێتــەوە زێــدی خــۆی و موتەللیبیش لــە ژینگەی نوێیدا بەجێ دێڵێت و هــەر هەتــا ســواربوونی پاســەکە لەگەڵی دەڕوات. پاســێک کە زۆر خێــرا تێپەڕ دەبێت و کەریم لە تــۆز خۆڵەکەی دوای خۆیدا ون دەکات. بە باوەڕی مــن ڕازی تۆکمەیی گابۆڕ، لە بارێکــەوە، دەگەڕێتەوە بۆ دەســەڵاتی بێ سنووری وەگێڕ بەســەر ئاخێوەرانیدا. خولیای ئاخاوتن و گێرۆدەیی ســەید قادر بە ڕاوێژی کاراکتەرەکانییــەوە لــە دوورەوە هاوار دەکات. فۆرم و شــێواز لە ســەرووی ماڵــی گێڕانەوە میوانــداری دەکرێــن و وەگێــڕ پــڕ بــە دڵ خزمەتیان دەکات و بەردەوام دەســتی پێیان ڕادەگات. ســەید قــادر هێنــدە دەروەســتی ئاخافتنی کاراکتەرەکانێتی کە تەنانەت لە کاتی نەخۆشــیی کوشندەشــدا هەر لە شارەکەی خــۆی دەیانخوێنێــت و بۆخــوی دەبێت بە پەرەستاریان. لە گۆڕەشاردا دەردی گورچکبڕی دیالیــز و گرفتی زمانگرتنیــش ناتوانێت پێش بــە دۆزینەوەی ڕێکارێک بۆ چوونە نێو دونیای ئــازاد بگرێت. هەر بۆیە شــەپۆلی زەینی ئازاد و دونیای بەر لە درکاندنی وشــەکان دەبن بە تاتەبەردی تەنیشــت کانیاوی مێشکی ئاخێوەر و هەموو وشــەکان لەپێش دیدەی خوێنەر وە سەما دەکەون.

عەتا و قــادر دیارییەکی بە وەج و توانای ئەدەبــی کوردییــن و دەیان و بگرە ســەدان خوێندنــەوەی جیــددی هەڵدەگــرن. ئەوان نەک هەر بۆ جیلی ســەردەمی خۆیان، بەڵکو بۆ جیلەکانی داهاتووش دەبنە ســەرمایەیەکی بە نرخی گوتاریانەی ئەدەبی و جوانیناســانە. باســی ئەو خوێندنەوانە و ئەو شرۆڤانە ڕاگرین بۆ زەمەنێک و مەجالێکی دیکە.